

मस्यौदा भूमि नीतिमा
समुदाय र प्रदेशतहमा गरिएको परामर्शबाट
आएका सुझावहरू

भदौ, २०७४

GLTN
GLOBAL LAND TOOL NETWORK

UN HABITAT
FOR A BETTER URBAN FUTURE

CSIC
आत्मनिर्भर केन्द्र

भूमि सधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय

राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च

समष्टिगत प्रतिवेदन

नेपाल सरकार, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले तयार पारेको मस्यौदा भूमि नीतिमा भूमि अधिकारबाट बञ्चित, किसान, सरोकारवाला र स्थानीयतहका जनप्रतिनिधीहरुको सुझाव लिने उद्देश्यले समुदाय र प्रदेश तहमा परामर्श गरिएको थियो । Global Land Tool Network (GLTN) र UN-Habitat को आर्थिक र प्राविधिक सहयोगमा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र र राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च नेपालको संयुक्त आयोजनामा विभिन्न प्रदेश र स्थानियस्तरमा परामर्श कार्यक्रमहरु भएका थिए । यस परामर्शबाट आएका सुझावहरुलाई समेटि भूमि नीति तर्जुमा निर्देशक समितिलाई बुझाउन यो प्रतिवेदन तयार पारिएको हो ।

परामर्श गरिएको स्थान र सहभागिता :

समूह		पुरुष	महिला	दलित	जनजाती	बाहुन क्षेत्री	मधेशी	जम्मा	समेटिएको जिल्लाहरु
१	चैनपुर, संखुवासभा	२४	९	४	१३	१६	०	३३	शंखुवासभा
	ईटहरी, सुनसरी	२५	१४	१	२६	१२	०	३९	खोटाङ, उदयपुर, सुनसरी, मोरङ, झापा
	लालगढ, धनुषा	१८	८	३	१०	१०	३	२६	धनुषा र महोत्तरी
	बर्दिवास, महोत्तरी	४२	२३	८	२९	२२	६	६५	बारा, पर्सा, रौतहट, सर्लाही, धनुषा र महोत्तरी
	जम्मा	१०९	५४	१६	७८	६०	९	१६३	
२	रत्नेचौर म्याग्दी	१८	१	०	१९	०	०	१९	
	कुस्मा, पर्वत	९	४	१	१२	०	०	१३	
	कास्की, पोखरा	७	१०	७	५	५	०	१७	
	पोखरा, कास्की	३५	२०	२०	१५	२०	०	५५	
	जम्मा	६९	३५	२८	५१	२५	०	१०४	
३	शुक्लाफाँटा, कञ्चनपुर	२२	३५	२९	८	२०	०	५७	
	भिदमतनगर, सुर्खेत	५	२८	०	२९	४	०	३३	बैतडी, डडेल्धुरा, कैलाली र कञ्चनपुर
	विरेन्द्रनगर, सुर्खेत	३१	१९	१५	११	२४	०	५०	सुर्खेत, दैलेख
	तिलपुर, सुर्खेत	२७	९	१	६	२९	०	३६	
	जम्मा	८५	९१	४५	५४	७७	०	१७६	
४	घोराही, दाङ	३३	१४	४	२६	१७	०	४७	दाङ, सल्यान, प्युठान, कपिलवस्तु
	छत्रेश्वरी, सल्यान	२४	१५	१२	४	२३	०	३९	
	जम्मा	५७	२९	१६	३०	४०	०	८६	
	कुल जम्मा	३२०	२०९	१०५	२१३	२०२	९	५२९	२४ जिल्ला

मस्यौदा भूमि नीति माथि समुदाय र प्रदेश तहमा गरिएको परामर्शबाट आएका सुझावहरूको संगालो

दफा नं.	मस्यौदामा हाल भएको	हुनुपर्ने	कारणहरू
७.१.१	प्रथाजनित भू-सम्बन्ध प्रणालीहरू (Costomary Land Tenure System) को पहिचान गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।	थारु जातिको भूईँथानको जग्गा कित्ताकाट गरेर सामुहिक अधिकार दिईनेछ ।	सामुहिकताको जर्गेना गर्न र असल संस्कृतिलाई जोगाई राख्न ।
७.१.२	जग्गाको स्वामित्वको सुरक्षा प्रत्याभूत गर्नका लागि जग्गा नापी र दर्ता प्रकृया/प्रणालीलाई वैज्ञानिक र समय सापेक्ष बनाइनेछ ।	हटाउने ।	७.१.१ को ३ सँग दोहोरिएको ।
७.१.३	१. दर्ता बाँकी जग्गाहरू भोग, तिरो र लगतको आधारमा दर्ता गरिनेछ ।	स्पष्ट मापदण्ड बनाई नयाँ नापी गरिनेछ । भन्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।	स्वामित्व हस्तान्तरण अनौपचारिक ढंगले भईसकेको, कुनै कागजी प्रमाण नभएको आदि समस्याले फेरी पनि समस्या रही रहने हुँदा स्थानीय निकायको अगुवाईमा नयाँ नापी हुँदा मात्र समस्याको सही प्रकारले समाधान हुने भएको हुँदा ।
		भोग, तिरो र लगत वा तिरो र लगत नभएको अवस्थामा वडा सिफारिशको आधारमा दर्ता गरिनेछ भन्ने हुनुपर्ने ।	लामो समय देखी भोग भएपनि तिरो र लगत नभएको जग्गाहरू धेरै भएकाले फेरी पनि समस्या रही रहने हुँदा वडा सिफारिशलाई आधार मान्दा व्यवहारीक हुने ।
	थप्नुपर्ने	भोग गरिआएको वसोवास एवं कृषि जग्गाहरू नापी गरी जग्गाधनी पुर्जा उपलब्ध गराईनेछ ।	शुक्लाफाँटा ११ को ७५ प्रतिशत जग्गाहरू २५ वर्ष भन्दा बढिदेखी घरायसी कागजको आधारमा किन्ती बसीरहेका छन् । केहीको डल्लो (ब्लक) नापी भएको छ । धेरैको नापी भएको छैन । यि सबै जग्गालाई नापी गरी औपचारिक स्वामित्व भित्र ल्याउनु आवस्यक छ ।

		जग्गा नापी गर्दा पहुँच र पैसाको आडमा गर्ने कर्मचारी तथा सार्वजनिक सरकारी वा अन्य व्यक्तिको जग्गा आफ्नो नाममा बनाउने वा दर्ता नापी गर्नेलाई उसको सबै सम्पत्ती राष्ट्रियकरण गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।	
	३. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन (२०५३) भन्दा अगाडि सम्म जोतभोग गरी आएका वास्तविक जोताहा किसानहरू मोहीको हकबाट वञ्चित भएकाले स्थलगत अध्ययन र सर्जमिनका आधारमा छुट मोहीलाई जोतभोगको आधारमा मोही कायम गरी आधाआधा स्वामित्व बाँडफाँड गरिदिने व्यवस्था मिलाईनेछ ।	स्थानीय तहको सिफारिश समेतमा भन्ने थप्नुपर्ने ।	स्थानीय तहको सिफारिश बढि तथ्यपरक हुने भएकाले ।
	थप्नुपर्ने	कुनै पनि जग्गामा एकपटक भन्दा बढी मोही लगाइने छैन ।	
	थप्नुपर्ने	मोही लागेको जग्गामा मोहीको आधा हक लिई बाँकी रहेको आधा जग्गा दिन सरकारले सहुलीयत दरमा किस्ता बन्दीमा किन्नको लागि आवश्यक ऋण सहुलीयत प्रदान गर्नेछ ।	
७.१.४	१. भूमिहीन, अव्यवस्थित रूपमा भूमिको प्रयोग गरिआएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त स्थानमा भूमि उपयोगको निर्दिष्ट अधिकार रहने गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।	हाल बसिरहेको क्षेत्र उपयुक्त भए सोही ठाउँमा र बाटो वा अन्य वातावरणीय वा विकासको दृष्टिकोणबाट अनुपयुक्त भएमा स्थान्तरण गरेर व्यवस्थापन गर्ने भन्ने हुनुपर्दछ ।	अहिलेको व्यवस्थालाई थप स्पष्ट पार्नुपर्ने भएकाले ।
		उपयुक्त स्थानमा पछि जिविकालाई सहज हुनेगरी भन्ने थप्ने र व्यवस्थापन गरिनेछ, पछि यसरी भूमि उपलब्ध गराएपछि सिंचाई लगायतका	भूमि दिदैमा हुँदैन । वितरण गर्ने जग्गा मुलत कमजोर खालको हुने भएकाले सिंचाई लगायतका सुविधाहरू पनि साथै जोडेर लानु पर्छ । थप्नु पर्छ ।

		सेवाहरु समेत जोडेर लगिनेछ भन्ने हुनुपर्ने ।	
		भूमिहीन, अव्यवस्थित रुपमा भूमिको प्रयोग गरिआएका पछि जोखिम क्षेत्रमा वसोवास गरिरहेका व्यक्तिहरुलाई भन्ने शब्द थप्ने ।	केही परिवार सामुदायिक वन र आरक्षले सुरक्षित जग्गाहरुमा बस्न नदिएपछि नदी किनारामा बसीरहेका छन् । उनिहरुलाई सोही ठाउँमा राख्नु हुन्न ।
	३. भूमिमा समतामुलक पहुँचलाई व्यवस्थित गर्न रजिस्ट्रेसन शुल्कमा सहूलियत दिइनेछ ।	(३ पछि निम्न बुँदा थप्नुपर्ने) न्यायोचित हदबन्दीको व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याई हद भन्दा बढिको जग्गा भूमिहीन र सिमान्त किसानलाई मापदण्डका आधारमा विक्री वा वितरण गरिनेछ भन्ने थप्नुपर्ने ।	रजिस्ट्रेसन शुल्कमा सहूलियत मात्र दिएर भूमिमा समतामुलक पहुँच कायम गर्न सम्भव नहुने भएकाले ।
७.१.४	४. दर्ता नभएका गुठी जग्गा दर्ता गरी कमाउनेलाई मोही कायम गरिनेछ ।	कमाउनेलाई मोही कायम गरी आधा जग्गा दिने र बाँकी आधा जग्गा सम्बन्धीत किसानलाई नै विक्री गर्ने । विक्री नभएको जग्गा गुठी नाममा रैकर गरी लिजमा दिने प्रबन्ध मिलाउने ।	यही नीतिकै अन्य खण्डमा द्वैद्य स्वामित्व अन्त्य गर्ने भनिएको छ । फेरी मोही कायम गरिनेछ मात्र भन्दा द्वैद्य स्वामित्व रही नै रह्यो । यो बाभियो । यसलाई स्पष्ट गर्नुपर्छ
	८. विद्यमान अधियाँ बटैया जस्ता प्रथाहरुलाई व्यवस्थित गरी गरी लीज वा करारको व्यवस्था गरिनेछ ।	अधियाँ बटैयाको ठाउँमा जग्गा कमाउन दिने र लिने सम्बन्धी स्थानीय तहमा करार ऐन बनाई व्यवस्थित गरिनेछ भन्ने हुनुपर्ने ।	चलनहरु ठाउँ अनुसार फरक भएको र यो काम स्थानीय तहले गर्दा मात्र प्रभावकारी हुने भएकाले ।
७.१.५	३. प्राकृतिक श्रोतहरुको उपभोग तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय तहहरुको भूमिका तथा अधिकारलाई परिभाषित गरिनेछ ।	आवश्यक नहुने	संविधानमा नै स्पष्ट गरिएकाले ।
७.१.६	२. सरकारी जग्गा उपयुक्तताका आधारमा लिजमा दिन सकिनेछ ।	सरकारी जग्गा ... पछि विकास आयोजनाको नाममा छुट्याईएको तर लामो अवधी सम्म प्रयोगमा नआएको भन्ने थप्नुपर्ने ।	भिमदत्तनगरमा ५० विघा छुट्याईएको छ । वर्षौदेखी प्रयोगमा छैन । एअरपोर्टलाई कम उब्जाउ नदी किनारा साईडमा बनाएर यो जग्गा कृषि कार्यमा प्रयोग ल्याउनु पर्दछ ।
		सकिनेछ पछि यसरी करार दिँदा स्थानीय र कृषि पेशा गर्ने सबभन्दा कमजोरलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । भन्ने	विगतमा स्थानीय स्रोतहरु हुने खानेले बढि प्रयोग गरेको र विद्यालयको जग्गा र पोखरी पनि बलियोले पाएको हुँदा स्रोतमा

		थप्नुपर्ने	सबैको समान पहुँच बढाउन ।
७.१.९	समुदायले परम्परा देखि सामुहिक रूपमा उपयोग गरिरहेको जग्गाको संरक्षण गरिनेछ ।	थप्नुपर्ने नयाँ बुँदाहरु (१) राउटे जातीलाई विशेष संरक्षित क्षेत्र बसोवास, खेती र बनलाई हुनेगरी उपलब्ध गराउने । (२) वादी, राजी, थारु आदि समुदाय बसोवास गरिरहेको क्षेत्रमा व्यक्तिगत बाहेक सामुहिक संरक्षणमा समेत रहनेगरी जमिन उपलब्ध गराईनेछ ।	राउटे जाती लोपोन्मुख र एशियाकै एक मात्र फिरन्ता जाती भएको हुँदा उनिहरुको विशेष सुरक्षा गर्नुपर्ने ।
७.२.१	३. भूमिहीन, अरुको जग्गा कमाउने परिवार, किसान, हदबन्दी भन्दा बढीको जमीन भएका परिवारको लगत तयार गरी स्थानीय, प्रादेशीक र संघीय तहमा राखिनेछ ।	परिवार लगायत भूमि सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणको लगत भन्ने थप्नुपर्ने र तिनलाई सार्वजनिक गर्ने र ५, ५ वर्षमा अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था थप्नुपर्ने ।	हाल तोकिएको विवरणको थप विवरण पनि राख्नुपर्ने । साथै सोलाई सबैले जानकारी पाउने गरी सार्वजनिक गराउन आवश्यक भएकाले ।
७.२.२	२. हदबन्दी माथिको जमीनको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा मापदण्ड बनाई कम जग्गामा बढी र बढी जग्गामा कम दरमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।	तर कसैले शाशकबाट विगतमा दान बकस विर्ता पाएको जमिनको हदबन्दी भन्दा बढी भएको जमिनको क्षतिपूर्ति भने दिईने छैन । (थप्नुपर्ने)	
७.२.३	भूमिहीन र सरकारी जग्गामा बस्दै आएका परिवारलाई वसोवास प्रयोजनका लागि एक पटकका लागि कानून वमोजिम व्यवस्थित घडेरीको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराईनेछ ।	र उनिहरुको समग्र जिविकोपार्जनको लागि आवश्यक कार्यक्रम लागु गरिनेछ, भन्ने थप्नुपर्ने । घडेरी हैन व्यवस्थित बस्ती विकास गरी उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।	गरिवीको रेखामुनी रहेको यो वर्गलाई घडेरी मात्र दिने हालको नीति प्रभावकारी हुन सक्दैन । समग्र प्याकेज कार्यक्रम चाहिन्छ, ताकि नागरिक धनी होस् । राज्य धनी होस् ।
		यसरी उपलब्ध गराईएको जग्गा कम्तिमा १० वर्षसम्म कुनै पनि प्रकारले बेचविखन वा हक हस्तान्तरण गर्न पाईने छैन । १० वर्षपछि स्थानीय निकायको सिफारिशको आधारमा मात्र पुन सुकुम्वासी नहुने निश्चितताको आधारमा मात्र बेचविखन गर्न पाईने व्यवस्था थप्नुपर्ने ।	सुकुम्वासी समस्यालाई दिर्घकालसम्म समाधान गर्नको लागि ।
	३. सरकारी जग्गामा	लिई पछि भूउपयोग	मुल्य पाईयो भन्दैमा बसेकै ठाउँ

	अव्यवस्थित तवरले बसोबास गरेका भूमिहीन बाहेकका परिवारलाई सरकारले तोकेको मूल्य लिई बसोबास गरेकै ठाउँको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।	कार्यान्वयनमा असर नपरेको अवस्थामा भन्ने थप्नुपर्ने ।	दिन हुँदैन । यसले यस्तै प्रवृत्ति दोहोरिन्छ ।
७.२.४	१. पुनस्थापन गर्नुपर्ने वर्गलाई भूमिहीन सरहको अधिकार वा वा अन्य वैकल्पिक अवसरहरू उपलब्ध गराइने छ ।	बुँदा नं. २ थपेर विकास आयोजना वा आरक्षका कारण विस्थापीतलाई उनिहरूले भोग गरिरहेको जग्गाको सट्टा भर्ना दिनुपर्ने व्यवस्था थप्नुपर्ने ।	आरक्ष वा विकास आयोजनाका कारणबाट जग्गा गुमाएकालाई भूमिहीन सरहको मात्र अधिकार दिँदा अन्याय हुने भएकाले ।
७.२.५	४. गैर कृषकलाई कृषियोग्य जग्गा बाँझो राख्न र कृषियोग्य जग्गा खरिद गर्न दिईनेछैन ।	आवश्यक नभएको	कृषियोग्य जग्गा बाँझो राख्न नपाईने विषय अन्यत्र आईसकेको, गैरकृषि पेशाबाट कृषि पेशा गर्छु भन्नेलाई यो नीतिले निरुत्साहन गर्छ । विदेशबाट फर्केका युवाहरू कृषि कार्य गर्न ईच्छुक भएको अवस्थामा यो प्रावधान आवश्यक नभएको ।
७.२.६	१. महिलाहरूको नाउँमा स्वामित्व हस्तान्तरण हुँदा रजिष्ट्रेशन शुल्कमा सहूलियत दिईनेछ ।	यस पछि अर्को बुँदा थप्नुपर्ने भूउपयोग क्षेत्र निर्धारण भएपछि पूर्जामा क्षेत्र कायम गर्ने क्रममा दम्पतीको हकमा अनिवार्य सगोलनामा कायम गर्नुपर्नेछ ।	समुदायलाई अनावश्यक व्यवहार विना नै सबै महिलालाई जग्गाधनी बनाउन सकिने भएकाले ।
७.२.६	४. पैतृक सम्पत्तीमा छोरा सरह छोरीले पनि हक पाउने कानुनी व्यवस्थाको सन्देशमुलक सामग्री तयार गरी सञ्चार माध्यम मार्फत प्रशारण गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।	कानुनको ठाउँमा सम्बैधानीक व्यवस्था राख्नुपर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ को पछाडि गैरसरकारी निकायलाई यस विषयलाई कार्यान्वयनमा लैजाने वातवरण तयार गर्ने कार्य गर्न प्रोत्साहीत गरिनेछ, भन्ने शब्द राख्नुपर्ने ।	किनकी यो व्यवस्था सम्बैधानीक हो ।
७.३.१	५. खनिज, तेल, ग्याँस, पानीको मुहान आदि जस्ता महत्वपूर्ण प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गर्न र पूर्वाधार विकासका लागि आवश्यकता हेरी राज्यले जुनसुकै प्रकारको भूमि कानुन बमोजिम अधिग्रहण गरी उपयोग गर्न सक्नेछ ।	खनिज, तेल, ग्याँस, पानीको मुहान जस्ता महत्वपूर्ण प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गर्न पूर्वाधार विकाशका लागि आवश्यकत हेरी राज्यले भूमिको अधिग्रहण गर्दा कसैको घर जग्गा भएमा सो को क्षति पूर्ति सहित व्यहोरी अधिग्रहण गर्नु पर्नेछ ।	

७.३.२	६.विकास निर्माणका योजना बनाउँदा तथा कार्यक्रम संचालन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रको भू-उपयोग योजनालाई आधारका रूपमा लिइनेछ ।	यो स्पष्ट भएन । स्पष्ट बनाउनु पर्छ । कुनै पनि विकास आयोजना सञ्चालन गर्दा वा सरकारी भवन निर्माण गर्दा कृषि योग्य भूमि मास्न नपाईने व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।	सरकारी, गैरसरकारी भवन वा विकास निर्माण आयोजनाको स्थल बनाउँदा समथर जग्गा खोज्ने र कृषियोग्य भूमि मास्ने आम चलन रोकन आवश्यक भएकाले सरकारले पनि जहाँ पाए त्यहीको जग्गा मनलागी प्रयोग गर्न पाउनु हुदैन । उसलाई पनि मापदण्ड भित्र राख्नुपर्छ ।
७.३.३	प्राकृतिक विपद वा प्रकोपको सम्भावना भएका क्षेत्रहरूलाई जोखिम क्षेत्रको रूपमा पहिचान दिई त्यस्ता क्षेत्रको भूमिको उपयोग गर्दा जोखिमहरूको असर निवारण गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।	१. वा प्रकोपको हटाएर भूउपयोग नक्शाकन गर्दा बसोवासको लागि जोखिम क्षेत्रको पहिचान गरी सो क्षेत्रमा बसोवास गर्न पुर्णतया रोक लगाउने र हाल बसिरहेकालाई स्थान्तरण गरिनेछ । २. बसिरहेको स्थान जोखिम न्यूनीकरण गर्न सकिने भएमा त्यस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्ने	अहिलेको प्रावधानले वस्न अयोग्य जोखिम क्षेत्रको विषयमा प्रष्ट नबोलेकाले ।
	थप गर्नुपर्ने (नयाँ)	अटो पास र दृष्टिबन्दकी आदि प्रक्रियालाई रोक लगाउने ।	यसले जग्गा सम्बन्धी मुद्दा मामिला बढाएको र जग्गाहरू भोग बन्दकी, दृष्टिबन्दकी आदिमा दिएको समय र पछिको मुल्यमा ठुलो फरक आउँदा जग्गा लिई रकम लिनेले सकभर जग्गा नै खाने उद्देश्य राखी कार्य गर्ने भएकाले ।
		भूमिको पहिलो हकदार स्थानीय सरकारलाई दिनुपर्छ र व्यवस्थित उपयोग र संरक्षणको जिम्मेवारी पनि उसैको हुनुपर्दछ ।	हाल जग्गा राज्यको भने पनि दलालको कब्जामा रहेको अवस्था छ । संरक्षण सही प्रकारले हुन सकेको छैन ।
७.३.५	२. मनासिव कारण वेगर ३ (तीन) वर्षसम्म कृषि क्षेत्रमा पर्ने जग्गा वा अन्य प्रयोजनको लागि निर्णय गराई उपयोगमा नल्याइएको बाँभो कृषियोग्य जग्गालाई सार्वजनिक हितको कार्यमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने गरी	बुदा नं. २ मनासिव कारणहरू बुदागत (१,२,३) खुलाउनु पर्ने । क) १ वर्षमा चेतावनी दिने र उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने । ख) नगरपालिका वा गाउँपालिकाले जफत गरिएको जग्गा कृषि उत्पादनमा नै उपयोग गर्ने ।	

	कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।		
		प्राकृतिक प्रकोप बाहेक १ वर्ष भन्दा बढी जग्गा बाँधो राख्न नपाउने र जरिवाना लिने व्यवस्था गर्ने ।	
७.३.६	१. वन र संरक्षित क्षेत्रहरूको नाप नक्शा र सीमांकन गरी हरित पूर्जा तयार गरिनेछ ।	वन क्षेत्रका लागि निर्धारण गरिएको जग्गालाई अन्य प्रयोजनमा ल्याउन नदिन स्थानीय वन उपभोक्ता समितिको अधिकारमा दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।	
	४. उचित प्रयोगमा नरहेका सरकारी, सार्वजनिक जग्गा तथा नदी उकासबाट प्राप्त जग्गालाई कृषि वा वन क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।	उचित प्रयोगमा नरहेको सरकारी सार्वजनिक जग्गा तहमा नदी उकासबाट प्राप्त जग्गालाई सुकुम्बासी भूमिहीन किसानलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।	
७.३.७	४. प्रकोपको संभावना बढी भएका क्षेत्र पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रमा रहेका बस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण हुन प्रोत्साहन गरिनेछ ।	प्रकोपको सम्भावना बढी भएका क्षेत्र पहिचान गरि त्यस्ता क्षेत्र रहेको बस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ । (थप्नुपर्ने)	
७.३.१०	१. कृषि क्षेत्रमा वर्गीकरण गरिएको जग्गा अंशियार मध्ये कुनै एक जनालाई मात्र हस्तान्तरण गरेमा रजिष्ट्रेसन शुल्क मिनाहा गरिनेछ ।	उपदफा २ थप्नुपर्ने कृषियोग्य भूमिको अब उप्रान्त कित्ताकाट गरिने छैन भन्ने व्यवस्था हुनुपर्ने	अहिले नै कृषियोग्य प्लटहरू सानो छ । अब अझ सानो पार्दा हाम्रो कृषि सकिने भएकाले ।
७.४.१	२. संस्थागत र कानूनी व्यवस्था गरी घरजग्गा मूल्याङ्कनमा एकरूपता कायम गरिनेछ । राज्यका सबै तहबाट हुने जग्गा रजिष्ट्रेशन विकास निर्माण लगायत कार्यहरूमा जग्गा अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्ति दिन वा भूमि बजारले जग्गाधनीहरूबाट जग्गा खरीदर प्राप्त गर्दा आधार मूल्य भन्दा घटी दिन नपाउने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।	विकास निर्माण लगायतका कार्यहरूमा जग्गा अधिग्रहण गर्दा कृषियोग्य भूमिलाई संरक्षण गर्ने तर्फ विशेष ध्यान दिईनेछ, भन्ने थप्नुपर्ने ।	कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण गर्न नसके भोकमरी बढ्ने भएकाले ।

७.४.३	भूमि बजार मार्फत भूमिको कारोवार व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउने नीति लिइनेछ ।	बजारमा जानु हुदैन । सरकारले नै ग्रामिण वा शहरी आवास विकास प्राधिकरण बनाएर काम गर्ने प्रावधान राखिनुपर्छ	यसो गरियो भने न्यून तहका जनता घरबारविहीन हुने अवस्थामा पुग्नेछन् ।
७.४.३	२.घर जग्गा खरीद विक्रि गर्न, लीजमा लिन दिन चाहने पक्षले Real Estate Exchange Board मा दर्ता भएका संस्थामा सम्पर्क गरी आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार सूचना आदान प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिनेछ ।	व्यक्तिले जग्गा विक्री गर्न चाहेको छ, र विक्रेको छैन भने राज्यले किन्नेछ, भन्ने व्यवस्था थप्ने । यसलाई स्थानीय तहको मातहतमा राख्ने र उपयोगमा ल्याउने ।	अनुपस्थित जमिन्दारीको अन्त्य गर्नको लागि ।
७.५	भूमि प्रशासन तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायको नीति, रणनीति तथा कार्यनीति अवलम्बन गरिनेछ:	यसमा एकिकृत भूसूचना प्रणालीको विकास गरिनेछ, भनेर आउनुपर्ने ।	यो नीतिको मस्यौदामा प्रष्ट भएर नआएको । मिसिएर आएको । एउटा बैकले गर्न सक्छ, भनेर राज्यले भूमिको एकिकृत ई भूसूचना प्रणालीको विकास गर्न नसक्ने भन्ने हुदैन ।
		एक ब्यक्तिको एउटै जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा हुनुपर्छ । तर अहिले एउटै ब्यक्तिको गाउँपालिका र जिल्ला अनुसार धेरै जग्गाधनी प्रमाण पूजा बनाउन सक्ने ब्यवस्था छ ।	
	नयाँ थप्नुपर्ने	घर जग्गा खरिद विक्रि गर्दा दर्ता गरिएको संस्थाहरुबाट विचौलिया मार्फत गरिने खरिद विक्रीलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।	
७.५.८	विद्यालय तहदेखि नै भूमि सम्बन्धी विषयलाई पाठ्यक्रममा समावेश गरी संचारका विद्युतीय तथा छापा माध्यम मार्फत भूमि सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।	कुन तहबाट हो खुलाउनुपर्ने ।	
	थप गर्नुपर्ने (नयाँ)	हलियालाई बसोवासको लागि र खेतीका लागि जमिन उपलब्ध गराईनेछ ।	
		हलियाको लगत अद्यावधिक गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई दिनुपर्ने ।	रेकर्डमा भएका हलिया नभेटिएका र वास्तविक हलिया छुटेको अवस्था भएकोले ।
		आरक्ष पिडितलाई उपयुक्त	

		बसोवासको लागि आवश्यक नभएकालाई जग्गा दिनुपर्ने र हाल भोग गरिरहेकालाई उपयुक्त भएमा दर्ता गर्नुपर्ने ।	
		जग्गाको नापी कति कति वर्षमा गर्ने हो । नीतिमा किटिनुपर्दछ ।	

अन्य थप सुझावहरु:

यस अघि सुकुम्वासी, कमैया र हलियालाई दिएको जग्गाको प्रभाव अध्ययन गरी त्यसको सिकाईहरूलाई राज्यले आत्मसात गर्नुपर्छ । जग्गा वितरण गर्दा किसानलाई कृषि योग्य भूमि भएको स्थानमा, आरनको काम गर्नेलाई बन छेउमा र मजदुरी गर्नेलाई रोजगारी पाईने ठाउँमा दिनुपर्छ । बन क्षेत्रको भूमिको प्रभावकारी उपयोगको विषय आएन । धेरै बन कागजी छ । यस्तोलाई आर्थिक उन्नतीको कार्यमा लगाउनु पर्छ । नीतिमा भूमिहिन को हो भनेर स्पष्ट किटिनुपर्दछ । हैन भने यो नीति काम छैन । धनीहरूको जमिन विक्री हुने तर गरिवहरूको रोक्ने नीति ठिक भएन ।

सुर्खेत जिल्लामा राप्ती अञ्चल बसोवास समिति देखी आज सम्म जती पनि आयोग बनेको छ, तिनले वितरण गरेको जग्गा तिनीहरूले पुर्ण रुपमा मान्यता पाउन सकेको छैन। यहाँ ३ खाले पुर्जा छ । मालपोतबाट पास हुने । तिरो चलेको, विक्री नहुने । तिरो सम्म नचलेको । सेस्ता कायम नभई पुर्जा वितरण गरिएको छ । पछिल्लो सुकुम्वासी आयोगलाई अघिल्लो सुकुम्वासी आयोगले गरेको कार्य बदर गर्ने सम्मको अधिकार दिएपछि जथाभावी भएको छ । जग्गा वितरण गर्दा आयोग पिच्छे १ नम्बरबाट कित्ता राखेकाले एउटै कित्ता जग्गा ३, ४ जनाको नाममा गएको छ । एउटैले ३, ४ वटा पुर्जा पाएको पनि छ । पूजा छ तर फिल्डमा जग्गा भेटिदैन । यसो हुँदा सुकुम्वासी समस्या समाधान गर्न ठोस नीति चाहियो । सुकुम्वासी पहिचान गर्ने उपयुक्त विधी वा आधार तय हुनुपर्यो । केही समुदायका मानीसहरूलाई जमिन मृत्युपछि पनि चाहिने भएकाले चिहानको अधिकार पनि स्पष्ट लेख्नुपर्ने ।

**अनुसूची १: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
चैनपुर, संखुवासभा**

मिति : २०७४/४/१९ (३ अगष्ट, २०१७)
समय : १० बजेदेखि १:३० बजेसम्म
स्थान : समाज स्पर्स समितिको हल, चैनपुर, संखुवासभा
सहभागी : ३३ जना (पुरुष २४, महिला ९, दलित ४, जनजाती १३ र बाहुन क्षेत्री १६)

स्थानिय सहयोगी संस्था समाज स्पर्स समितिको सक्रियतामा स्थानिय स्तरमा परामर्श सम्पन्न भयो । स्थानिय चैनपुर नगरस्तरिय समिति भने सामान्य रुपमा चलिरहेको छ । उक्त समितिका उपाध्यक्ष नरेन्द्रमणी श्रेष्ठको अध्यक्षतामा परामर्श कार्यक्रम सम्पन्न भयो । परिचय पछि भूमि नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका प्रावधानहरुवारे जानकारी गराईयो । त्यसपछि ५ समूहमा विभाजन भई सहभागीहरुले समूह कार्य गर्न लगाई आफ्ना सुझावहरु लिइयो । कार्यक्रममा तीन प्रमुख पार्टी प्रतिनिधीहरु, समाज स्पर्सका अध्यक्ष तथा स्थानीय निर्वाचनमा हालै विजयी पदाधिकारीहरु तथा महिला सहित कृषक प्रतिनिधीहरु गरी ३३ जनाको उपस्थिती रहेको थियो । छलफलबाट आएका सुझावहरु यस अनुसार छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरु
७.१.१ को रणनीति तथा कार्यसमितिको	वकस तथा निजि गुठीको बारेमा स्पस्त पार्नु पर्ने र गुठीको प्रकारमा एकरुपता ल्याई गुठीभित्र बसोवास गर्ने मोही किसानको समान हक अधिकार व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
७.१.३ को ७	गुठीमा बसोवास गर्ने तर उक्त ब्यक्तिको नाममा देशभरी नै एकआना जग्गा समेत छैन भने उनीहरुका लागि जग्गा दर्ताको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
७.१.२	जग्गा नापि गर्दा पहुँच र पैसाको आडमा गर्ने कर्मचारी तथा सार्वजनिक सरकारी वा अन्य ब्यक्तिको जग्गा आफ्नो नाममा बनाउने वा दर्ता नापी गर्नेलाई उसको सबै सम्पत्ति राज्यकरण गरिनु पर्दछ ।
७.१.३ को ८	कुनै पनि जग्गामा एकपटक भन्दा बढी मोहीहरु लगाइनु हुन्न ।
७.३.३	२. प्राकृतिक विपद वा प्रकोपको सम्भावना क्षेत्रको पहिचान गरि सरकारले सो क्षेत्रमा हुने उचित वालीको बिउ बिजन उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
७.३.	विकास निर्माणका संरचनाहरु निर्माण गर्दा सो सम्बन्धी विशेषज्ञहरुको सहयोग लिएर मात्र गर्नु पर्नेछ । जथाभावी तरिकाले गर्न नपाइने ।
७.५	वर्षौँदेखि साहुको जग्गा कमाई बसेका किसानहरुलाई मोही कह कायम गर्न कुनै पनि व्यवस्था नगरेको देखिएकाले समय किटान गरि मोही कह कायम गर्न स्पष्ट नीति हुनु पर्ने । साहुले कुनै प्रकारको आधार प्रमाण नदिएका कारणले मोही कायम गर्न समस्या भएकाले स्थानीय साँची सर्जिमिन गराई मोही प्रमाण दिने व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
७.१.६-१	सार्वजनिक जग्गाहरुलाई पनि कृषि उद्योग जस्तै कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले लीजमा दिने प्रावधानलाई निरन्तरता दिनुपर्छ ।

**अनुसूची २: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
(इटहरी, सुनसरी (प्रदेश नं. १))**

मिति : २०७४/४/२९ (५ अगष्ट, २०१७)
समय : १० बजेदेखि २:०० बजेसम्म
स्थान : अभियान नेपालको सभा हल, हाँसपोसा, इटहरी
सहभागी : ३९ जना (पुरुष २५, महिला १४, दलित १, जनजाती २६ र बाहुन क्षेत्री १२)

स्थानिय संस्था अभियान नेपालको सकृय सहयोगमा सुनसरीको इटहरीमा प्रदेश नं. १ स्तरीय परामर्श सम्पन्न भयो । राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्चका केन्द्रिय कोषध्यक्ष बल बहादुर तमाडले सहभागीहरूलाई स्वागत गर्दै कार्यक्रमको उद्देश्यबारे बताउनु भएको थियो । त्यसै गरी सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रका कार्यक्रम संयोजक सुरेश तमाडले मस्यौदा नीतिको पृष्ठभूमि, यसका उद्देश्य माथि प्रकास पार्नु भएको थियो । विभिन्न ६ जिल्लाका भूमि अधिकार मञ्च का अध्यक्ष तथा केन्द्रिय सदस्यहरू सहित अन्य सरोकारवालाहरू सम्मिलित यस परामर्शमा इटहरी उपमहानगरपालिका उपमेयरको समेत गरिमामय उपस्थिति रहयो । परिचय पछि, भूमि नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका प्रावधानहरूबाट जानकारी गराईयो । त्यसपछि, ५ समूहमा विभाजन भई सहभागीहरूले समूह कार्य गर्न लगाई आफ्ना सुझावहरू लिइयो । कार्यक्रममा तीन प्रमुख पार्टी प्रतिनिधीहरू, अभियान नेपालका कार्यक्रम निर्देशक तथा अन्य स्थानीय सरोकारवालाहरू सहित निर्वाचनमा हालै विजयी पदाधिकारीहरू तथा कृषक प्रतिनिधीहरू गरी ३९ जनाको उपस्थिती रहेको थियो ।

छलफलबाट आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.४.२ को रणनीति तथा कार्य निती	बहुतले आवास बनाउनेहरूले कर तोकिएको भन्दा बढी तिर्नु पर्नेछ । साथै जोखिमपूर्ण हुने भएकाले बहुतले आवास बनाउन पुर्ण प्रतिबन्ध गरिनु पर्दछ ।
७.४.२ को	महिला, असक्त, अपाङ्ग, भूमिहीन, लोपोन्मुख जाति वर्ग वा आवासमा पहुँच बढाउनको लागि करमा अनिवार्य छुट हुनु पर्दछ ।
७.५.१ रणनीति तथा कार्यनिती	७. ५.१ को रणनीति कार्यनितीका बुँदाहरू अनिवार्य कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.५.३ को रणनीति तथा कार्यनिती	जग्गा प्रशासन पारदर्शिता कायम गराउनु अनिवार्य कर्मचारी जवाफदेही हुनुपर्छ । जमिन बाँझो राखेलाई करको दर बढाउनु पर्ने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
भुस्वामित्व प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ	विदेशी नागरिक वा अन्तराष्ट्रिय/बहुराष्ट्रिय कम्पनी/संस्थालाई गैर कृषि भूमि मात्र कानुन बमोजिम लिजमा उपलब्ध गर्दा स्थानिय स्तरमा फाईदा हुने गरि वा भावि दिनहरूमा हुने उपलब्धीलाई ध्यानमा राखी उपलब्ध गरिनु पर्नेछ ।

भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्वको अन्त्य गर्न सक्नेछ	मोही लागेको जग्गामा मोहीको आधा हक लिई बाँकी रहेको आधा जग्गा दिन सरकारले सहुलीयतहरूमा किस्ता बन्दीमा किन्नको लागि आवश्यक चिज सहुलीयत प्रदान गर्नपर्नेछ ।
भुअधिकार प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ	भूमिहीन, अव्यवस्थित रूपमा भूमिको प्रयोग गरिएको व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त स्थानमा जसको जोत उसको पोत भन्ने नारा बमोजिम किसानको अधिकारको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
भु-अधिकार व्यवस्थित गरिनेछ	दर्ता नभएको गुठि जग्गा जोताहाको अधिकारको व्यवस्था हुन पर्छ ।
	विदुयापन अधियाँ बटैया जस्ता प्रक्रियाहरूलाई व्यवस्थित गरि तोकेको अवधि किस्ता बन्दीमा सो जग्गा (उसैको) नाममा कायम हुने व्यवस्था हुन पर्छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.३ को ७.३.१ बुँदा नं ५	खनिज, तेल, ग्याँस, पानीको मुहान जस्ता महत्वपूर्ण प्राकृतिक श्रोतको संरक्षण गर्न पूर्वाधार विकाशका लागि आवश्यकत हेरी राज्यले भूमिको अधिकरण गर्दा कसैको घर जग्गा भएमा सो को क्षति पूर्ति सहित व्यहोरी अधिग्रहण गर्नु पर्नेछ ।
७.३.४ को बुँदा नं २	मनासिब कारण बेगर ३ वर्ष सम्म कृषि क्षेत्रमा पर्ने जग्गा वा अन्य प्रयोजनका लागि उपयोगमा नल्याएको बाँभो जग्गा वा कृषि योग्य जग्गालाई सुकुमबसी वा भूमिहीन लाई बसोबसको कानुनी व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
७.३.६ को बुँदा नं २	वन क्षेत्रका लागि निर्धारण गरिएको जग्गालाई अन्य प्रयोजनमा ल्याउन नदिन स्थानीय वन उपभोक्ता समितिको संरक्षणमा रहन व्यवस्था मिलाईएको छ ।
७.३.६ को बुँदा नं ४	उचित प्रयोगमा नरहेको सरकारी , सार्वजनिक जग्गा तहमा नदि उकासबाट प्राप्त जग्गालाई सुकुमबासी भूमिहीन किसानलाई उपलब्ध वितरण गराउनु पर्नेछ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
१ नीति ७.३.७	स्वच्छ, सुन्दर र सुरक्षित एवं अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गराई योजना बद्ध वस्ती विकास र सहरीकरण भन्दा गाउँ टोललाई प्रोत्साहित गर्नु पर्छ ।
२	रणनीति तथा कार्यनीति स्थानीय स्तरमा पहुँच र राहत पुग्ने गरि पर्दाभिता हुनु पर्नेछ ।
९	आवसीय भवन तथा व्यवस्थित आवास योजना संचालन गर्न राज्यले रोकनु पर्ने र आवास भवन संचालन गर्न परेमा सिचाई सुविधा र उत्पादन हुने जग्गामा बाहेक अन्य जग्गामा आवास सुविधा उपलब्ध संस्थालाई राज्यले करको दायरामा पारी तथा प्रयोगकर्तालाई प्रोत्साहित गर्नु पर्छ ।
१०	भूमिहीन र भूमिमा पहुँच न्यून रहेको नागरिकहरूको पहिचान गरि परिचय पत्रको व्यवस्था गरि परिचय पत्र आधारमा नागरिकको लागि आवसीय क्षेत्रमा सुरक्षित र सुलभ आवास विकास गर्न कार्यक्रम अनिवार्य ल्याउनु पर्नेछ ।

इटहरी उपमहानगरपालिकाका उपमेयरको सुझाव:

जसको जोत उसको अधिकार नीतिको फाइनल कपी उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

अनुसूची ३: समुदाय तहमा भूमि नीति सम्बन्धी परामर्शबाट आएका सुझावहरू

मिति : २०७४/०४/२३ (७ अगष्ट, २०१७)
 समय : १० बजेदेखि १:३० बजेसम्म
 स्थान : धनुषा सेवा समितिको हल, लालगढ
 सहभागी : ३३ जना (पुरुष १८, महिला ८, दलित ३, जनजाती १० र बाहुन क्षेत्री १०, मधेसी ३)

धनुषा जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चका अध्यक्षको अध्यक्षतामा परामर्श कार्यक्रम भयो । परिचय पछि भूमि नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका प्रावधानवारे जानकारी गराइयो । ५ समूहमा विभाजन गरी समूह कार्य गराइयो र विशिष्ट सुझावहरू लिइयो । अन्तिममा अध्यक्षको भनाई समेत सुनियो । कार्यक्रममा तीन प्रमुख पार्टी प्रतिनिधीहरू, मञ्चका पुर्व अध्यक्ष तथा केन्द्रिय सदस्यहरू, गैसस तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका प्रतिनिधि, कृषक तथा गाउँ मञ्चका प्रतिनिधीहरू समेत गरी ३३ जनाको उपस्थिती थियो ।

समुदायका समस्याहरू:

बडहरियाको सुन्दरपुरमा ५० धुरी भन्दा बढि सुकुम्वासीहरू नदि किनारामा बसिरहेका छन् । तर जग्गाधनी पूर्जा वितरण भएको छैन । हालको चुरे विकास कार्यक्रम मानव रहित छ, त्यसलाई मानव सहितको बनाउनु पर्नेमा जोड दिइएको थियो ।

छलफलबाट आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.१.१	गुठीको जग्गा भूमिहीनहरूलाई पहिचान गरी भूमिहीनको नाममा दर्ता गरिनेछ ।
७.१, २, ३	समय सापेक्ष भन्ने शब्दमा वैज्ञानिक आधारमा व्यवस्थित गरिनेछ भन्ने शब्द राखिनुपर्ने
७.१.२.६	जमिनको आधार मौन रहेको हुँदा गुठी तथा सार्वजनिक भए सुकुम्वासी बाहेक अरुले नै घर बनाएको भए राज्यले अधिकरण गर्नेछ, लेख्नु पर्ने ।
७ १ ३ को ३	कानून बमोजिम भूमिहीनलाई मात्र मोही मापन गरी व्यवस्थित गरिनेछ, लेख्नु पर्ने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.२ को २ मा हदबन्दी भन्दा बढी राख्न नपाइने	चालु रहेको हदबन्दी फेरिनु पर्छ । कम्तीमा एक परिवार (७ जना) मा सिंचित क्षेत्रमा एक विगाह असिंचित क्षेत्रमा २ विगाहसम्मको हदबन्दी लगाउनु पर्छ । कृषिमा आश्रीत भूमिहीन सुकुम्वासीलाई पहिचान तथा अभिलेखन गरी वितरण गरिनु पर्छ । जग्गा बाँझो राख्नेलाई निरुत्साहित गर्ने कडा कानूनी व्यवस्था र अनुगमन नियमन गर्ने निकाय तयार गर्नु पर्दछ ।
७.२.२ हदबन्दी भन्दा माथिको जमिनको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।	१. राजा महाराजाबाट दान वकस विर्ता पाएको जमिनको हदबन्दीभन्दा बढी भएको जमिनको क्षतिपूर्ति दिइनु हुन्न । २. जसले मेहेनत श्रम आर्जन गरी खरिद गरेको वा आर्जेको जमिनमा हदबन्दी भन्दा बढी भएको जमिनमा उचित र व्यवहारिक क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिनु

	पछ्छ ।
७. २.३ को ३ मा सरकारी जग्गामा बसोवास गर्ने परिवारलाई तोकेको मूल्य लिई उपयोग अधिकार	१. सरकारी जग्गामा भूमिहीन सुकुम्वासी मात्र बसेका छैनन् । वास्तविक भूमिहीन सुकुम्वासी पहिचान गरि जीवन जिविका धान्न सक्ने जमिनको स्वामित्व हस्तान्तरण गरिनु पछ्छ । उपयोगको अधिकारको धितो राखी व्यवसाय गर्न बञ्चित गर्छ । अपनत्वको भावनामा कामि आउँछ । सामित्व हस्तान्तरण गर्दा न्यूनतम मूल्य लिई वितरण गरिनु पछ्छ ।
७.३ को ५ मा खनिज तेल ग्याँस पानी आदि जस्ता स्रोतको संरक्षण गर्न अधिग्रहण गर्न सक्ने ७.३.२ को २ नं.	भूमिहीन, सुकुम्वासी र अधिकारविहिन समूदायहरु बसी जीवन गुजारा गरीरहेका परिवारहरुलाई अधिग्रहण गर्नुपर्दा विकल्प सहितको प्रबन्ध गरेर मात्र गरिनुपछ्छ । भू-उपयोग नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय, भूमिविज्ञ, भूमि अधिकार सम्बन्धी कार्यरत संघसंस्था प्रतिनिधी र स्थानीय सरकारको प्रतिनिधित्व गराएर मात्र गर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभावहरु
१.३.५	कृषियोग्य जग्गालाई सार्वजनिक हितको कार्यमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने वुँदालाई हटाई सो मा कृषि वाली नै लगाउने प्रावधान राख्नु पर्ने ।
७.३.६ को २	वन क्षेत्रका लागि निर्धारण गरिएको जग्गालाई अन्य प्रयोगमा ल्याउन नदिने व्यवस्था हटाई पुन वन क्षेत्र नापि नक्सा गरी छुट्याई सो क्षेत्रमा रहेको पर्ति ऐलानी जग्गामा बसोवास गरिरहेका सुकुम्वासीहरुलाई यथार्थ बुक्ति पहिचान गरि लालपुर्जा दिने व्यवस्था गरिने छ भन्ने थप्नुपर्ने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभावहरु
३.१.१.४	२०५३ भन्दा पछ्छाडि ५ वर्षसम्म जोतखन गरी आएकालाई पनि मोही मापन गरिने भनी लेख्नु पर्ने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभावहरु
७.४.२ को रणनीति तथा कार्यनीतिमा	२. कृषिजन्य व्यवसाय सञ्चालन गर्दा करमा सहूलियत दिन सकिनेछ ।
७.४.२ को रणनीति तथा कार्य नीतिको ४	महिला, असक्त, अपाङ्ग, भूमिहीन, लोपोन्मुख जातिका साथै दलित र वृद्धवृद्धा वर्गको भूमि वा आवासमा पहुँच गराउन करम सहूलियत दिन दिइनेछ ।

**अनुसूची ४: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
बर्दिबास, महोत्तरी (प्रदेश नं. २)**

मिति : २०७४/४/२४ (८ अगष्ट, २०१७)
समय : १० बजेदेखि २:०० बजेसम्म
स्थान : होटल आशाको सभा हल, बर्दिबास, महोत्तरी
सहभागी : ६५ जना (पुरुष ४२, महिला २३, दलित ८, जनजाती २९, ९ मधेसी र बाहुन क्षेत्री २३)

महोत्तरीको बर्दिबासमा प्रदेश नं. २ स्तरीय परामर्श सम्पन्न भयो । यस प्रदेश अन्तर्गतका विभिन्न जिल्लाका भूमि अधिकार मञ्चका अध्यक्ष तथा केन्द्रिय सदस्यहरू सहित अन्य सरोकारवालाहरू सम्मिलित यस परामर्शमा सरकारी निकाय खासगरी वन कार्यालय, इलाका प्रशासन तथा पत्रकारहरू समेतको उपस्थिति रहयो । परिचय पछि भूमि नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका प्रावधानहरूवारे जानकारी गराइयो । त्यसपछि ५ समूहमा विभाजन भई सहभागीहरूले समूह कार्य गर्न लगाई आफ्ना सुझावहरू लिइयो । कार्यक्रममा प्रमुख पार्टी प्रतिनिधीहरू र अन्य स्थानीय सरोकारवालाहरू सहित निर्वाचनमा हालै विजयी पदाधिकारीहरू तथा भूमिहीन तथा साना कृषक प्रतिनिधीहरू गरी ६५ जनाको उपस्थिति रहेको थियो ।

छलफलबाट आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.५.४ को २	सुझावमा क्षमताको आधारमा पुर्वाधार विकास गरिनेछ, भनेर उल्लेख हुनुपर्छ ।
७.५.८ को ७ मा २	सुझावमा न्यायधिकरणको स्थापना गरि आफ्नै मातृभाषामा छिरो छरितो रूपमा न्याय निरूपण गरिनेछ, भनि उल्लेख हुनुपर्छ ।
नोट	ऐलानी जग्गा बसोबास गरि बसेको भूमिहीन समुदायलाई जग्गा नम्बरी गरि भूमिको अधिकार दिनु पर्छ ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.३.७ स्वच्छ, सुन्दर एवम व्यवस्थित तथा योजना बद्ध वस्ती विकास र सहरीकरणलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।	४ प्रकोपको सम्भावना बढी भएका क्षेत्र पहिचान गरि त्यस्ता क्षेत्र रहेको वस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा स्थान्तरण गरिने छ। निर्माण र जिविकाको सम्पूर्ण जिम्मेवारी सरकारको हुनेछ।
७.४.१ घर जग्गाको वैज्ञानिक मुल्यांकन प्रणाली स्थापना गरि यसमा एकरूपता कायम गरिनेछ ।	५ घर जग्गा खरिद बिक्री गर्दा दर्ता गरिएको संस्थाहरूबाट विचौलिया मार्फत गरिने खरिद बिक्रीलाई निरुत्साहित गरिनेछ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.१.२ भू-स्वामित्व प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ	१. अनाधिकृतलाई पहिचान गरि प्रमाण दिने । ४. उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र औद्योगिक क्षेत्रको पहिचान गरेर मात्र लिजमा उपलब्ध गराईने ।
७.१.४ भू-अधिकार प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ	६. सम्बन्धित व्यक्तिलाई सम्पर्क गर्ने, भिडियोबाट सुचना दिने सम्बन्धित व्यक्तिको घरमै लगेर सुचना टाँस गरेर मात्र सरकारको नाममा दर्ता गर्ने ।
७.१.५ राज्यले भूमिमा रहेको अग्राधिकार कानुन बनाई प्रयोगमा ल्याउने	१. बसोबासको व्यवस्था र उचित क्षतिपूर्ति गर्नुपर्ने । ३. प्राकृतिक श्रोतको उपभोगमा मनोमानी गर्न नपाउने ।
७.१.६ सरकारी जग्गा उपयुक्ताका आधारमा कृषि र उद्योग व्यवसाय संचालनका लागि लिजमा उपलब्ध गराउन सकिने	१. न्यूनतम मापदण्ड तयार गरि लिजमा दिन सकिने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.३.२ बुंदा नं ३	१. राष्ट्रिय भू-उपयोग तर्जुमा गर्दा कृषि श्रमिक, भूमिहीन सुकुमबासीहरूलाई जीवन र जीविका चलाउन सक्ने अवस्था र अधिकार सिर्जना गर्न सक्ने योजना तर्जुमा गर्न ।
	३. भू उपयोग योजना तयार गर्दा स्थानीय समुदायले जोत भोग गर्दै आइरहेको जग्गाको लगत संकलन गरि स्वामित्व कायम गर्ने नीति निर्माण गर्ने साथै वन, वातावरण संरक्षण गर्ने ।

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
७.३.२ बुंदा नं १	संघिय भू उपयोग योजना तर्जुमा गर्दा संघको योजनालाई प्राथमिकता र राष्ट्रिय हितको नीति अनुरूप तर्जुमा गरिनेछ ।
७.३.२ बुंदा नं २	तर पछि हटाउने
७.३.६ बुंदा नं ३	वन क्षेत्रको जग्गा राष्ट्रिय तथा संघ र स्थानीय तहका महत्वका विकास योजना निर्माण गर्दा वन क्षेत्र थप्न पर्ने हुनु हुँदैन ।

**अनुसूची ५: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
शुक्लाफाँटा, कन्चनपुर**

मिति : २०७४/४/२० (४ अगष्ट, २०१७)
समय : ८ बजेदेखि १२:३० बजेसम्म
स्थान : अम्मरपुर, श्रीकृष्ण सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको हल, शुक्लाफाँटा नपा वडा ११
सहभागी : ५७ जना (पुरुष २२, महिला ३५, दलित २९, जनजाती, ८ र बाहुन क्षेत्री २०)

शुक्लाफाँटा वडा नं. ११ का वडा अध्यक्ष दिलबहादुर वुढाको अध्यक्षतामा परामर्श भयो । परिचय पछि भूमि नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका प्रावधानवारे जानकारी गराइयो । ५ समूहमा विभाजन भई समूह कार्य गरियो र सुझाव लिईयो । र अन्तिममा अध्यक्षको भनाई सुनियो । कार्यक्रममा वडा सदस्यहरू, पार्टी प्रतिनिधीहरू, वडा नागरिक मञ्चका पुर्व अध्यक्ष, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका अध्यक्ष, फलारी रेडियोका स्टेशन म्यानेजर, कृषक समूहका प्रतिनिधी गरी ५७ जनाको उपस्थिती थियो ।

समुदायका समस्याहरू:

शुक्लाफाँटा नगरपालीकाको वडा नं. ११ मा ७५ प्रतिशतको जग्गा नापी भएको छैन । सुकुम्वासीहरू नदि किनारामा बसिरहेका छन् । आरक्ष पीडितहरू पनि जोखिम क्षेत्रमा वसोवास गरिरहेका छन् । केहीको डल्लो नापी भएको छ । तर जग्गाधनी पूर्जा वितरण भएको छैन । हलियाहरूको लगत सही नभएका कारण समस्या भईरहेको छ ।

छलफलबाट आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा नं. / शिर्षक	भएको	हुनुपर्ने	कारणहरू
७.१.३	दर्ता बाँकी जग्गाहरू भोग, तिरो र लगतको आधारमा दर्ता गरिनेछ ।	भोग, तिरो र लगत वा तिरो र लगत नभएको अवस्थामा वडा सिफारिशको आधारमा दर्ता गरिनेछ, भन्ने हुनुपर्ने ।	लामो समयदेखि भोग भएपनि तिरो र लगत नभएको जग्गाहरू धेरै भएकाले फेरी पनि समस्या रही रहने हुँदा वडा सिफारिशलाई आधार मान्दा व्यवहारीक हुने ।
	थप्नुपर्ने	भोग गरिआएको वसोवास एवं कृषि जग्गाहरू नापी गरी जग्गाधनी पुर्जा उपलब्ध गराईनेछ ।	शुक्लाफाँटा ११ को ७५ प्रतिशत जग्गाहरू २५ वर्ष भन्दा बढि देखि घरायसी कागजको आधारमा किनी बसीरहेका छन् । केहीको डल्लो नापी भएको छ । धेरैको नापी भएको छैन । यि सबै जग्गालाई नापी गरी औपचारीक स्वामित्व भित्र ल्याउनु आवश्यक छ ।
७.१.४	भूमिहीन, अव्यवस्थित	भूमिहीन, अव्यवस्थित रूपमा	केही परिवार सामुदायिक वन र

	रुपमा भूमिको प्रयोग गरिआएका व्यक्तिहरुलाई उपयुक्त स्थानमा भूमि उपयोगको निर्दिष्ट अधिकार रहने गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।	भूमिको प्रयोग गरिआएका पछि जोखिम क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरुलाई भन्ने शब्द थप्ने	आरक्षले सुरक्षित जग्गाहरुमा बस्न नदिएपछि नदी किनारामा बसीरहेका छन् । उनिहरुलाई सोही ठाउँमा राख्नु हुन्न ।
७.१.४	विद्यमान अधियाँ बटैया जस्ता प्रथाहरुलाई व्यवस्थित गरी गरी लीज वा करारको व्यवस्था गरिनेछ ।	अधियाँ बटैयाको ठाउँमा जग्गा कमाउन दिने र लिने सम्बन्धी स्थानीय तहमा करार ऐन बनाई व्यवस्थित गरिनेछ भन्ने हुनुपर्ने ।	चलनहरु ठाउँ अनुसार फरक भएको र यो काम स्थानीय तहले गर्दा मात्र प्रभावकारी हुने भएकाले ।
७.१.६	सरकारी जग्गा उपयुक्तताका आधारमा लिजमा दिन सकिनेछ ।	सकिनेछ पछि यसरी करार दिँदा स्थानीय र कृषि पेशा गर्ने सबभन्दा कमजोरलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । भन्ने थप्नुपर्ने	विगतमा स्थानीय स्रोतहरु हुने खानेले बढि प्रयोग गरेको र विद्यालयको जग्गा र पोखरी पनि बलियोले पाएको हुँदा स्रोतमा सबैको समान पहुँच बढाउन ।
७.२.१	भूमिहीन, अरुको जग्गा कमाउने, किसान, हदबन्दी भन्दा बढीको जमीन भएका परिवारको लगत तयार गरी स्थानीय, प्रादेशीक र संघीय तहमा राखिनेछ ।	परिवार लगायत भूमि सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणको लगत भन्ने थप्नुपर्ने । र तिनलाई सार्वजनिक गर्ने र ५, ५ वर्षमा अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था थप्नुपर्ने ।	हाल तोकिएको विवरणको थप विवरण पनि राख्नुपर्ने । साथै सोलाई सबैले जानकारी पाउने गरी सार्वजनिक गराउन आवश्यक भएकाले ।
७.२.३	भूमिहीन र सरकारी जग्गामा बस्दै आएका परिवारलाई बसोबास प्रयोजनका लागि एक पटकका लागि कानून वमोजिम व्यवस्थित घडेरीको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराईनेछ ।	.... यसरी उपलब्ध गराईएको जग्गा कम्तिमा १० वर्षसम्म कुनै पनि प्रकारले बेचबिखन वा हक हस्तान्तरण गर्न पाईने छैन । १० वर्षपछि स्थानीय निकायको सिफारिशको आधारमा मात्र पुन सुकुम्वासी नहुने निश्चितताको आधारमा मात्र बेचबिखन गर्न पाईने व्यवस्था थप्नुपर्ने	सुकुम्वासी समस्यालाई दिर्घकालसम्म समाधान गर्नको लागि
७.२.४	पुनस्थापन गर्नुपर्ने वर्गलाई भूमिहीन सरहको अधिकार वा वा अन्य वैकल्पिक अवसरहरु उपलब्ध गराइने छ ।	बुँदा नं. २ थपेर विकास आयोजना वा आरक्षका कारण विस्थापीतलाई उनिहरुले भोग गरिरहेको जग्गाको सट्टाभर्ना दिनुपर्ने व्यवस्था थप्नुपर्ने	आरक्ष वा विकास आयोजनाका कारणबाट जग्गा गुमाएकालाई भूमिहीन सरहको मात्र अधिकार दिँदा अन्याय हुने भएकाले ।
७.३.१०	कृषि क्षेत्रमा वर्गीकरण	उपदफा २ थप्नुपर्ने	अहिले नै कृषियोग्य प्लटहरु

	गरिएको जग्गा अशियार मध्ये कुनै एक जनालाई मात्र हस्तान्तरण गरेमा रजिष्ट्रेसन शुल्क मिनाहा गरिनेछ ।	कृषियोग्य भूमिको अव उप्रान्त कित्ताकाट गरिने छैन । भन्ने व्यवस्था हुनुपर्ने	सानो छ । अव अझ सानो पार्दा हाम्रो कृषि सकिने भएकाले ।
७.४.१	संस्थागत र कानूनी व्यवस्था गरी घरजग्गा मूल्याङ्कनमा एकरूपता कायम गरिनेछ ।राज्यका सबै तहवाट हुने जग्गा रजिष्ट्रेशन विकास निर्माण लगायत कार्यहरुमा जग्गा अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्ति दिन वा भूमि वजारले जग्गाधनीहरुवाट जग्गा खरीदरप्राप्त गर्दा आधार मूल्यभन्दा घटी दिन नपाउने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।	विकास निर्माण लगायतका कार्यहरुमा जग्गा अधिग्रहण गर्दा कृषियोग्य भूमिलाई संरक्षण गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिईनेछ । भन्ने थप्नुपर्ने	कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण गर्न नसके भोकमरी बढ्ने भएकाले ।
७.५.८	विद्यालय तहदेखि नै भूमि सम्बन्धी विषयलाई पाठ्यक्रममा समावेश गरी संचारका विद्युतीय तथा छापा माध्यम मार्फत भूमि सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।	कुन तहवाट हो खुलाउनु पर्ने	
	थप गर्नुपर्ने	हलियाको लगत अद्यावधिक गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई दिनुपर्ने	रेकर्डमा भएका हलिया नभेटिएका र वास्तविक हलिया छुटेको अवस्था भएकोले ।

अनुसूची ६: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
भिमदत्तनगर, कञ्चनपुर (प्रदेश नं. ७)

मिति : २०७४/४/२२ (६ अगष्ट, २०१७)
समय : ८ बजेदेखि १२:०० बजेसम्म
स्थान : शुक्लाफाँटा एफएमको सभाहल
सहभागी : ५० जना (पुरुष ३१, महिला १९, दलित १५, जनजाती, ११ र बाहुन क्षेत्री २४)

भिमदत्तनगरको छलफलमा बैतडी, डडेल्धुरा, कञ्चनपुर र कैलालीका सहभागीहरूको उपस्थिती थियो । दुई मेयर, एक गाउँपालीका प्रमुख र एक उपमेयर र आधा दर्जन वडा अध्यक्षहरूको सहभागिता थियो ।

छलफलबाट आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा नं. / शिर्षक	भएको	हुनुपर्ने	कारणहरू
७.१.१	प्रथाजनित भू-सम्बन्ध प्रणालीहरू (Costomary Land Tenure System) को पहिचान गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।	यसमा त्यस्ता प्रणालीहरू के के हुन भनेर अहिल्यै पहिचान गरी लेख्नुपर्ने जस्तो: चिहानको अधिकार	केही समुदायका मानीसहरूलाई जमिन मृत्युपछि पनि चाहिने भएकाले ।
७.१.४	भूमिहीन, अब्यवस्थित रूपमा भूमिको प्रयोग गरिआएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त स्थानमा भूमि उपयोगको निर्दिष्ट अधिकार रहने गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।	हाल बसिरहेको क्षेत्र उपयुक्त भए सोही ठाउँमा र बाटो वा अन्य वातावरणीय वा विकासको दृष्टिकोणबाट अनुपयुक्त भएमा स्थान्तरण गरेर व्यवस्थापन गर्ने भन्ने हुनुपर्दछ ।	अहिलेको व्यवस्थालाई थप स्पष्ट पार्नुपर्ने भएकाले ।
७.१.६	सरकारी जग्गा उपयुक्तताका आधारमा लिजमा दिन सकिनेछ ।	सरकारी जग्गा ... पछि विकास आयोजनाको नाममा छुट्याईएको तर लामो अवधी सम्म प्रयोगमा नआएको भन्ने थप्नुपर्ने	भिमदत्तनगरमा ५० विघा छुट्याईएको छ । वर्षौदेखि प्रयोगमा छैन । एअरपोर्टलाई कम उब्जाउ नदी किनारा साईडमा बनाएर यो जग्गा कृषि कार्यमा प्रयोग ल्याउनु पर्दछ ।
७.२.३	भूमिहीन र सरकारी जग्गामा बस्दै आएका परिवारलाई वसोबास प्रयोजनका लागि एक पटकका लागि कानून वमोजिम व्यवस्थित घडेरीको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराईनेछ ।	र उनिहरूको समग्र जिविकोपार्जनको लागि आवश्यक कार्यक्रम लागु गरिनेछ भन्ने थप्नुपर्ने घडेरी हैन । व्यवस्थित बस्ती विकास गरी उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।	गरिवीको रेखामुनी रहेका यो वर्गलाई घडेरी मात्र दिने हालको नीति प्रभावकारी हुन सक्दैन । समग्र प्याकेज कार्यक्रम चाहिन्छ। ताकि नागरिक धनी होस् । राज्य धनी होस् ।
७.२.६	महिलाहरूको नाउँमा	यस पछि अर्को बुँदा थप्नुपर्ने	समुदायलाई अनावस्यक

	स्वामित्व हस्तान्तरण हुँदा रजिष्ट्रेशन शुल्कमा सहूलियत दिईनेछ ।	भूउपयोग क्षेत्र निर्धारण भएपछि पूर्जामा क्षेत्र कायम गर्ने क्रममा दम्पतीको हकमा अनिवार्य सगोलनामा कायम गर्नुपर्नेछ ।	व्यवहार विना नै सबै महिलालाई जग्गाधनी बनाउन सकिने भएकाले ।
७.२.६	पैतृक सम्पत्तीमा छोरा सरह छोरीले पनि हक पाउने कानुनी व्यवस्थाको सन्देशमुलक सामग्री तयार गरी सञ्चारमाध्यम मार्फत प्रशारण गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।	कानुनीको ठाउँमा सम्बैधानिक व्यवस्था राख्नुपर्ने ..... व्यवस्था मिलाईनेछ को पछाडि गैरसरकारी निकायलाई यस विषयलाई कार्यान्वयनमा लैजाने वातवरण तयार गर्ने कार्य गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ भन्ने शब्द राख्नुपर्ने	किनकी यो व्यवस्था सम्बैधानिक हो ।
७.४.३	भूमि बजार मार्फत भूमिको कारोवार व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउने नीति लिइनेछ ।	बजारमा जानु हुदैन । सरकारले नै ग्रामिण वा शहरी आवास विकास प्राधिकरण बनाएर काम गर्ने प्रावधान राख्नुपर्छ ।	यसो गरियो भने न्यून तहका जनता घरबारविहीन हुने अवस्थामा पुग्नेछन् ।
७.४.३	घर जग्गा खरीद विक्री गर्न, लीजमा लिन दिन चाहने पक्षले Real Estate Exchange Board मा दर्ता भएका संस्थामा सम्पर्क गरी आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार सूचना आदान प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिनेछ ।	व्यक्तिले जग्गा विक्री गर्न चाहेको छ र विक्रेको छैन भने राज्यले किन्नेछ भन्ने व्यवस्था थप्ने । यसलाई स्थानीय तहको मातहतमा राख्ने र उपयोगमा ल्याउने ।	अनुपस्थित जमिन्दारीको अन्त्य गर्नको लागि ।
७.५	भूमिप्रशासन तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायको नीति, रणनीति तथा कार्यनीति अवलम्बन गरिनेछ ।	यसमा एकिकृत भूसूचना प्रणालीको विकास गरिनेछ, भनेर आउनुपर्ने	यो नीतिको मस्यौदामा प्रष्ट भएर नआएको । मिसिएर आएको । एउटा बैंकले गर्न सक्छ भनेर राज्यले भूमिको एकिकृत भूसूचना प्रणालीको विकास गर्न नसक्ने भन्ने हुदैन ।
	थप गर्नुपर्ने (नयाँ)	हलियालाई वसोवासको लागि र खेतीका लागि जमिन उपलब्ध गराईनेछ आरक्षपिडितलाई उपयुक्त वसोवासको लागि आवश्यक नभएकालाई जग्गा दिनुपर्ने र हाल भोग गरिरहेकालाई उपयुक्त भएमा दर्ता गर्नुपर्ने जग्गाको नापी कति कति वर्षमा गर्ने हो नीतिमा किटिनुपर्दछ ।	

अन्य सुझावहरू :

यस अघि सुकुम्वासी, कमैया र हलियालाई दिएको जग्गाको प्रभाव अध्ययन गरी त्यसको सिकाईहरूलाई राज्यले आत्मसाथ गर्नुपर्छ । जग्गा वितरण गर्दा किसानलाई कृषियोग्य भूमि भएको स्थानमा, आरनको काम गर्नेलाई बन छेउमा र मजदुरी गर्नेलाई रोजगारी पाईने ठाउँमा दिनुपर्छ । बन क्षेत्रको भूमिको प्रभावकारी उपयोगको विषय आउन । धेरै बन कागजी छ । यस्तोलाई आर्थिक उन्नतीको कार्यमा लगाउनु पर्छ। नीतिमा भूमिहिन को हो भनेर स्पष्ट किटनुपर्दछ । हैन भने यो नीति काम छैन । धनीहरूको जमिन विक्री हुने तर गरिवहरूको रोक्ने नीति ठिक भएन ।

अनुसूची ७: समुदाय र तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू तिलपुर, सुर्खेत

मिति : २०७४/४/२४ (८ अगष्ट, २०१७)
 समय : २ बजेदेखि ४:०० बजेसम्म
 स्थान : शिसु स्याहार केन्द्र
 सहभागी : ३३ जना (पुरुष ५, महिला २८, दलित ०, जनजाती, २९ र बाहुन क्षेत्री ४)

समुदाय तहमा भएको छलफलमा आएका सुझावहरू यस अनुसार छ ।

दफा नं. / शिर्षक	सुझावहरू
७.१.३	भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन (२०५३) भन्दा अगाडि सम्म जोतभोग गरी आएका वास्तविक जोताहा किसानहरू मोहीको हकबाट वञ्चित भएकाले स्थलगत अध्ययन र सज्जिनका आधारमा छुट मोहीलाई जोतभोगको आधारमा मोही कायम गरी आधाआधा स्वामित्व बाँडफाँड गरिदिने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

मोहीहरू फेरीइ रहने समस्यालाई कसरी समाधान गर्ने भन्ने पनि प्रश्न पनि उठेको थियो ।

अनुसूची ८: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरु विरेन्द्रनगर, सुर्खेत

मिति : २०७४/४/२४ (८ अगष्ट, २०१७)
 समय : ८ बजे देखि ११:०० बजेसम्म
 स्थान : होटेल भ्याली भिउ, विरेन्द्रनगर, सुर्खेत
 सहभागी : ३६ जना (पुरुष २७, महिला ९, दलित १, जनजाती, ६ र बाहुन क्षेत्री २९)

भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले मस्यौदा गरेको भूमि नीतिमा सरोकारवालाहरुबाट सुझाव संकलन गरिएको छ । कार्यक्रममा दैलेख र सुर्खेतका जनप्रतिनिधी, सरकार कर्मचारी, राजनीतिक दलका प्रमुख एवं प्रतिनिधीहरु, गैससका प्रतिनिधीहरु, पुर्व सुकुम्वासी आयोगका अध्यक्ष, कानुनविद्, सञ्चारकर्मी आदिले महत्वपूर्ण सुझाव दिएका थिए । कार्यक्रम विरेन्द्रनगर नगरपालीकाको उपप्रमुख मोहनमाया ढकालको प्रमुख आतिथ्यतामा भएको थियो ।

यस अवशरमा भूमि नीति तर्जुमा निर्देशक समितिका सदस्य जगत देउजाले नीति निर्माणको आवश्यकता र त्यसमा भएका व्यवस्थाबारे बताउनु भएको थियो । जिल्ला भूमि अधिकार मञ्च सुर्खेतको व्यवस्थापनमा भएको कार्यक्रममा मञ्चका पुर्व राष्ट्रिय अध्यक्ष सोम प्रसाद भण्डारीले परामर्शको उद्देश्य र अपेक्षाबारे बताउनु भयो ।

सरोकारवालाले जोखिम क्षेत्र नक्शाकन गरी त्यस्तो क्षेत्रमा भएकालाई जिवीका समेत सहज हुने स्थानमा स्थान्तरण गर्नुपर्ने, जोखिम क्षेत्रमा वन विकास गर्ने र त्यसको सट्टा वनबाट बस्ती विकास गर्न जग्गा साटफेर गर्नुपर्ने, सुकुम्वासीहरुको लगत स्थानीय तहमा व्यवस्थित गर्नुपर्ने सुझाव दिएका छन् । त्यस्तै शहरी क्षेत्रको भू-उपयोग योजना बनाएर मात्र विकास निर्माण कार्य गर्नुपर्ने र कृषि योग्य भूमिलाई अरु प्रयोजनमा लगाउन नहुने सरोकारवालाहरुको सुझाव छ ।

छलफलबाट आएका सुझावहरु यस अनुसार छ ।

दफा नं. / शिर्षक	सुझावहरु	हुनुपर्ने	कारणहरु
७.१.२	जग्गाको स्वामित्वको सुरक्षा प्रत्याभूत गर्नका लागि जग्गा नापी र दर्ता प्रकृयारप्रणालीलाई बैज्ञानिक र समय सापेक्ष बनाइनेछ ।	हटाउने	७.१.१ को ३ सँग दोहोरिएको
७.१.३	दर्ता बाँकी जग्गाहरु भोग, तिरो र लगतको आधारमा दर्ता गरिनेछ ।		
७.१.४	भूमिहीन, अब्यवस्थित रूपमा भूमिको प्रयोग गरिआएका व्यक्तिहरुलाई उपयुक्त स्थानमा भूमि उपयोगको निर्दिस्ट अधिकार रहने गरी व्यवस्थापन गरिनेछ ।		
७.१.४	भूमिमा समतामुलक पहुँचलाई ब्यवस्थित गर्न रजिस्ट्रेसन शुल्कमा सहुलियत दिइनेछ ।		
७.१.४	दर्ता नभएका गुठी जग्गा दर्ता गरी कमाउनेलाई मोही कायम गरिनेछ ।		

७.१.५	प्राकृतिक श्रोतहरूको उपभोग तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय तहहरूको भूमिका तथा अधिकारलाई परिभाषित गरिनेछ ।	आवश्यक नहुने	संविधानमा नै स्पष्ट गरिएकाले
७.१.९	समुदायले परम्परा देखिसामुहिक रूपमा उपयोग गरिरहेको जग्गाको संरक्षण गरिनेछ ।		
७.२.१	तोकिएको हदवन्दी भन्दा बढी जग्गा राख्न पाइनेछैन ।		
७.२.३	भूमिहीन र सरकारी जग्गामा बस्दै आएका परिवारलाई बसोबास प्रयोजनका लागि एक पटकका लागि कानून बमोजिम व्यवस्थित घडेरीको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराईनेछ ।		
७.२.३	सरकारी जग्गामा अव्यवस्थित तवरले बसोबास गरेका भूमिहीन वाहेकका परिवारलाई सरकारले तोकेको मूल्य लिई बसोबास गरेकै ठाँउको उपयोग निस्सा उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।		
७.२.५	गैर कृषकलाई कृषियोग्य जग्गा बाँभो राख्न र कृषियोग्य जग्गा खरिद गर्न दिईनेछैन ।		
७.३.२	विकास निर्माणका योजना बनाउँदा तथा कार्यक्रम संचालन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रको भू-उपयोग योजनालाई आधारका रूपमा लिइनेछ ।		
७.३.३	प्राकृतिक विपद वा प्रकोपको सम्भावना भएका क्षेत्रहरूलाई जोखिम क्षेत्रको रूपमा पहिचान दिई त्यस्ता क्षेत्रको भूमिको उपयोग गर्दा जोखिमहरूको असर निवारण गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।		

सुर्खेत जिल्लामा राप्ती अञ्चल बसोबास समिति देखी आजसम्म जती पनि आयोग बनेको छ, तिनले वितरण गरेको जग्गा तिनीहरूले पुर्ण रूपमा मान्यता पाउन सकेको छैन। यहाँ ३ खाले पुर्जा छ । मालपोतबाट पास हुने । तिरो चलेको, विक्री नहुने । तिरो सम्म नचलेको । सेस्ता कायम नभई पुर्जा वितरण गरिएको छ । पछिल्लो सुकुम्वासी आयोगलाई अधिल्लो सुकुम्वासी आयोगले गरेको कार्य बदर गर्ने सम्मको अधिकार दिएपछि जथाभावी भएको छ। जग्गा वितरण गर्दा आयोग पिच्छे १ नम्बरबाट कित्ता राखेकाले एउटै कित्ता जग्गा ३, ४ जनाको नाममा गएको छ । एउटैले ३, ४ वटा पुर्जा पाएको पनि छ । पूजा छ तर फिल्डमा जग्गा भेटिदैन । यसो हुँदा सुकुम्वासी समस्या समाधान गर्न ठोस नीति चाहियो । सुकुम्वासी पहिचान गर्ने उपयुक्त विधी वा आधार तय हुनुपर्यो ।

अनुसूची ९: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरु घोराही, दाङ (प्रदेश नं ५), २३ साउन, २०७४

भूमि नीतिको मस्यौदामा स्थानीय तह र सरोकारवालाहरुको सुझाव संकलन गर्ने उद्देश्यले भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र र राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च, नेपालको आयोजनामा २०७४ साउन २३ गते दाङको घोराहीको साईमन्दिरमा मस्यौदा भूमि नीति सम्बन्धी परामर्श कार्यक्रम भयो । कार्यक्रममा घोराही उपमहानगरपालिका मेयर, दंगीशरण गाउँपालिकाको अध्यक्ष, मालपोत, भूमिसुधार, नापी शाखा, कृषि विकास कार्यालयका अधिकृत, दाङ, सल्यान, प्यूठान, कपिलवस्तुका जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चका पदाधिकारीहरु, अगुवा किसान, कार्यकर्ता, भूमि कृषि र महिला अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने संघ-संस्थाको प्रतिनिधिहरुको सहभागिता रहेको थियो ।

कार्यक्रम बिहान ८:४५ बजे शुरु भएको थियो । सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रका अभियान अधिकृत सुभराज चौधरीले सहभागिहरुलाई स्वागत गर्दै कार्यक्रमको उद्देश्य र बिषयबस्तु माथि प्रकाश पार्नु भएको थियो । बित्त अधिकृत सुमित्रा थारुले कार्यक्रमको अनुमानित बजेट प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । कार्यक्रममा घोराही उपमहानगर पालिका मेयर नरुलाल चौधरी, दंगीशरण गाउँपालिकाको अध्यक्ष भागिराम चौधरी, राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च नेपालको पूर्व उपाध्यक्ष एवं पूर्व सभाषद शान्ता चौधरी, मालपोत कार्यालयका अधिकृत भुपेन्द्रबहादुर देवकोटा, नापी शाखा कार्यालयका प्रमुख बलबहादुर भण्डारी, भूमि सुधार कार्यालयका अधिकृत पिताम्बर बस्नेतलाई परिचय सहित यथास्थानमा आसन ग्रहण गराईएको थियो । साथै अन्य सहभागिहरुले आफ्नो परिचय दिनु भएको थियो ।

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रका अभियान व्यवस्थापक कल्पना कार्कीले भूमि नीति २०७४ मस्यौदा बारे संक्षिप्तमा प्रस्तुती गर्नु भएको थियो । कार्यक्रममा भूमि नीति २०७४ को मस्यौदा अध्ययन गरि सहभागिहरुले सुझाव दिनु भएको थियो ।

सहभागिहरुबाट आएको सुझावहरु यस प्रकार छन्:

कृष्ण कुमार चौधरी, (अध्यक्ष: स्वान संस्था):

स्वर्गद्वारी आश्रम कुन गुठी हो त्यसमै विवाद रहेको छ । कहिले निजी गुठी भनिन्छ त कहिले विशेष गुठी भनिन्छ । यदि स्वर्गद्वारी आश्रमको गुठी निजी हो भने किन १२ सय विगाह जग्गा राख्न पायो । निजी गुठी हो भने हदबन्दी लाग्नु पर्छ । जति पनि भूमि सम्बन्धी पुराना भूमि नीति, ऐन कानूनहरु छन् त्यसको खारेजी नगरी भूमिसुधार सम्भव छैन । २०४५ सालको वन शुद्धिकरण आयोगबाट प्राप्त गरेको पूर्जा हुनेखानेले अस्थायीलाई स्थायी बनाएर रातारात प्लाटिङ गरेर खरीद विक्री भएको छ । २०४५ सालमा पाएको पूर्जाको तिरो वा मालपोत बुझिएको छैन । गरीवलाई जग्गा दिएर मात्र हुँदैन आवश्यक सीप तथा कृषि अनुदानको व्यवस्था भयो भने कृषिबाट गरीवले आफ्नो आर्थिक परिवर्तन ल्याउन सक्छ । जति पनि सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाहरु छन् त्यसको व्यवस्थापन गरिनुपर्छ ।

शान्ता चौधरी, (पूर्व सभाषद):

म प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन समितिको सभापती भएको समयमा भू-उपयोग नीति बनाउन भनेर निर्देशन दिईएको थियो । अहिले आएर भूमि नीतिको मस्यौदा बनेको छ । ढिलै भएपनि भूमिको वर्गिकरण गरेर उपयोग गर्ने नीति ल्याएको छ । गुठी संस्थानलाई गुठी जग्गा व्यवस्थापन गर्न निर्देशन दिएको थिए । तर किसानहरुले पनि गुठी जग्गा व्यवस्थापन गर्न जिम्मेवार भएर लाग्नु भएन । राजनीतिक दलहरु भूमिको सही व्यवस्थापन गर्न कृषि क्षेत्रमा राम्रो सुधार ल्याउन आफ्ना घोषणा पत्रमा राम्रा राम्रा कुरा उल्लेख गरेका छन् । हामीले पनि घचघच्याउनु पर्छ । म भियतनाम भ्रमण गएको समयमा त्यहाँ चाहि माटो जाँच गरेर कुन ठाउँमा के खेती

गर्दा उपयुक्त हुन्छ त्यही खेती गर्ने अभ्यास देखे । हाम्रो देशमा खेतीयोग्य जग्गा प्लाटिङ्ग गरेर शहरीकरण भईरहेको छ । यसले देशलाई नै घाटा भईरहेको छ ।

निर्मला वि.क.(पूर्व अध्यक्ष: जिल्ला भूमिअधिकार मञ्च, दाङ):

सरकारले सुकुम्वासी समस्या समाधान गर्न भनेर आयोग गठन गर्दै आएको छ । तर सुकुम्वासीसग फाराम मात्र भराउने काम गरेको छ । २०६८ सालमा सुकुम्वासी पहिचानको लागि परिचय पत्र दिन छानविन गरेर ३ हजार १ सय १२ जनाको छानविन गरेको थियो तर वितरण गरेन । सुकुम्वासीहरु सरकारले जग्गा नदिएपछि हामी कतिपयले आफ्नो छाक काँटेर भएपनि घरवासको लागि जग्गा जोड्दै आएका छौं । हाम्रो पेशा कृषि हो र खेती गर्ने शिप बाहेक अन्य शिप नभएको कारण जग्गा उपयोगको अधिकार पाउने व्यवस्था गरिनु पर्छ ।

गददु लाल चौधरी, (बेस संस्था):

हामीले धर्तीमा बस्ने हो आकासमा हैन । वासको लागि जग्गा अनिवार्य छ । आवासको स्वामित्व दिनु पर्छ । हामीले भूमिअधिकारको साथसाथै खाद्यअधिकारलाई पनि संगसगै जोडेर लैजानु पर्छ । खेतीयोग्य जग्गा खण्डीकरणमा रोक लगाउनु पर्छ । दाङमा ४ वटा सिमेन्ट फेक्ट्री छन । खेतीयोग्य जग्गामा उद्योग कारखाना खोलिदै छन । जताततै मन्दिरका नाममा जग्गा देखिन्छ । जग्गामा हदवन्दी लगाएर हुँदैन । सानो जग्गामा व्यवसायिक खेती गर्न अप्ठ्यारो हुन्छ । जग्गाको प्लाटिङ्गले खाद्यसुरक्षा हुँदैन । लिजमा खेती गर्न सक्ने व्यवस्था सरकारले गरिनुपर्छ । तराईका जग्गा नासिनुका कारण वसाईसराई नै हो । पहाडी जिल्लावाट मानिसहरु तराईमा सेवा सुविधा कारण आईरहेका छन । विकास कार्यक्रमहरु पहाडी जिल्लामा पनि भयो भने वसाईसराई कम हुन्छ । खेतीयोग्य जग्गा प्लाटिङ्ग हुँदैन । भूमिको सही उपयोग गर्ने नीति अति आवश्यक रहेको छ ।

श्रीराम चौधरी, (सहयोग समाज नेपाल):

भू-स्वामित्वको कुरा पहिचानसँग जोडिएको छ । वासको ग्यारेन्टी हुनुपर्छ । मुक्त कमैयाहरुको आफ्नै डाटा छ भने सरकारी कार्यालयको आफ्नै डाटा छ । सरकार र मुक्तकमैयाको डाटा फरक फरक किसिमको छ । मुक्त कमैयाहरुको पुनःलगत लिनु आवश्यक छ । धेरै कमैयाहरु छुट हुन गएका छन । अव्यवस्थित वसोवासलाई व्यवस्थापन गर्न आवश्यक छ । जग्गा वाँझो राख्न नपाउने नीति ल्याईनुपर्छ । प्राकृतिक प्रकोप बाहेक १ वर्ष भन्दा वढी जग्गा वाँझो राख्न नपाउने जरिवाना लिने व्यवस्था गर्नुपर्छ । थारु जातिको भूईँथानको जग्गा कित्ताकाँट गरेर सामुहिक अधिकार दिनुपर्छ ।

टि.एस. गुरुङ्ग, (गुठी किसान प्यूठान):

प्यूठान जिल्लामा साना ठुला गरि ३० वटा गुठी रहेको छ । किसानलाई उपयोगको अधिकार मात्र रहेको छ । बजार क्षेत्रका जग्गा गुठीको हो । मठमन्दिरको संरक्षण गर्दै किसानले गुठीको जग्गाको खरीद गरी अक्षय कोषको स्थापना गर्न तयार छौं । जग्गाको लालपूर्जा अनिवार्य छ । जग्गाधनी प्रमाण पूर्जामा संयुक्त लालपूर्जा अनिवार्य गरिनु पर्छ ।

तुलसा गिरी, (ओरेक नेपाल):

भूमिको कुरा धेरै कुराहरुसँग जोडिएको छ । खेतीपातीमा वढी महिलाको श्रम हुन्छ । तर महिलालाई जग्गामा अधिकार दिन मान्दैनन । संयुक्त जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनाउने नीति आएको छ । तर संयुक्त जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनाउन मान्दैनन । महिलाहरु भूमि अधिकारवाट वञ्चित छन । महिलालाई कसरी सुरक्षित राख्न सकिन्छ । अहिले जग्गाको स्वामित्व लिनको लागि महिलाहरु अदालत धाईरहनु परेको छ ।

पिताम्बर वस्नेत, (अधिकृत: कृषि विकास कार्यालय):

भूमिको महत्व उपयोग र स्वामित्वसंग जोडिएको छ । भूमिको उपयोग, वन, कृषि, आवास, औद्योगिक तथा अन्य क्षेत्रहरु खुलाएर मापदण्ड छुट्याएर उपयोग तथा स्वामित्व दिनु आवश्यक छ । टुक्रे जग्गाको चक्लावन्दी गरिनु पर्छ । वाली लगाउन अधि कुन खेती उपयुक्त छ । माटो परिक्षण गरेर सिफारिस गरिनु पर्छ ।

खुशल घिमिरे, (अध्यक्ष: कृषक महासंघ जिल्ला शाखा दाङ):

जग्गाको वर्गीकरण अति आवश्यक रहेको छ । भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्न हामी सवैले सहयोग गर्नुपर्छ । जग्गाको आँकडा सरकारले लिनुपर्छ । सरकारसँगै डाटा छैन । कृषि ऋण र कृषक नीति फरक छ । युवा स्वरोजगार कार्यक्रम व्यवस्थित हुनुपर्छ । जग्गा चक्लावन्दी छैन लिजमा जग्गा लिन अप्ठ्यारो भईरहेको छ । जग्गाको प्लटिङ्ग रोकिनुपर्छ । स्थानीय तहमा नै जग्गाको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार दिनुपर्छ । म्याग्दी जिल्लामा बाँभो जग्गा राख्यो भने दण्डित गर्दछन । दाङ जिल्लामा पनि शुरुवाट गर्न सकिन्छ ।

प्रेमबहादुर चौधरी, (अधिबक्ता):

कसैलाई हात्ती मात्र दिएर हुदैन, हात्तीलाई खुवाउने दानापानीको पनि व्यवस्था गरिदियो भने मात्र उसले हात्ती पाल्न सक्छ । त्यसैगरी सुकुम्वासी, भूमिहीनलाई घरवास मात्र दिएर हुदैन उनीहरुलाई खेती गर्ने जग्गा दियो भने मात्र जहान परिवार पाल्न सजिलो हुन्छ । एक व्यक्तिको एउटै जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा हुनुपर्छ । तर अहिले एउटै व्यक्तिको गाउँपालिका र जिल्ला अनुसार धेरै जग्गाधनी प्रमाण पूजा बनाउन सक्ने व्यवस्था छ । भूमि नीतिमा ३ वर्ष सम्म जग्गा बाँभो राख्न नपाउने भनेको छ । तर त्यो प्रभावकारी हुदैन । दैवीप्रकोप परेको अवस्था वा असक्त व्यक्तिले वाहेक १ वर्ष भन्दा बढि समय जग्गा बाँभो राख्न नपाईने व्यवस्था हुनु पर्छ । जग्गामा मात्र हदवन्दी लगाउनु हुदैन, सम्पत्तीमा पनि कर लगाउनु पर्छ । भूमि नीतिमा सरकारी जग्गाको उपयोग मात्र भनेको छ । तर सुकुम्वासी, भूमिहीनले पर्ति सार्वजनिक जग्गाको उपयोग गर्ने व्यवस्था पनि हुनु पर्छ ।

कार्यक्रमको समापनमा भूमि नीति २०७४ र परामर्श कार्यक्रमवारे जिल्ला भूमिअधिकार मञ्च दाङका कार्यवाहक अध्यक्ष हरिनारायण चौधरी, भूमि सम्बन्धी काम गर्ने सरकारी कार्यालयको तर्फबाट मालपोत अधिकृत भुपेन्द्रबहादुर देवकोटा, दंगीशरण गाउँपालिकाका अध्यक्ष भागिराम चौधरी र घोराही उपमहानगर पालिकाका मेयर नरुलाल चौधरीले आफ्ना धारणा राख्नु भएको थियो । कार्यक्रमको समापन ११:५० मा भएको थियो ।

हरिनारायण चौधरी, (अध्यक्ष: जिल्ला भूमिअधिकार मञ्च दाङ):

सुकुम्वासी भूमिहीनको सुरक्षित बसोवासको व्यवस्था भएको छैन । जिल्ला भूमिअधिकार मञ्चले सुकुम्वासी भूमिहीन, मोही किसानहरुको भूमिअधिकारको लागि संघर्ष गर्दै आएकोछ । सुकुम्वासी भूमिहीनलाई उठीवास गराउने कार्य भईरहेको छ । खेतीयोग्य जग्गा बाँभो छ । सरकारले भूमि नीति ल्याएर भूमिको समस्या समाधान गर्नु पर्दछ ।

भुपेन्द्रबहादुर देवकोटा, (अधिकृत: मालपोत कार्यालय दाङ):

सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बसोवासीलाई सरकारले व्यवस्थापन गर्नको लागि २०४५ सालमा उच्चस्तरीय वन शुद्धिकरण आयोग गठन गरेको थियो । सो आयोगले जग्गा नापजाँच गरेर कित्ता काँट गरि जग्गाधनी प्रमाण पूजा वितरण गरेको थियो । उक्त पूजालाई अस्थायी भनियो । अहिले सम्मपनि सो जग्गाको तिरो मालपोत कार्यालयले बुझेको छैन । सरकारले पनि कानूनी प्रकृया नपुर्याएर पूजा वितरण गरेको छ । कृषि प्रधान देश हो कि ? प्लटिङ्ग प्रधान देश हो । धान फल्ने खेतमा घर फलिरहेका छन । जग्गा उपयोगको लागि वर्गीकरण गरिनुपर्छ । यस्तो समस्याको वारेमा कसले सोच्ने ? भूमिलाई राज्य लिने नीति लिनुपर्छ । भारतमा हरिया खेत हुन्छन । नेपालमा बाँभो देखिन्छ ।

भागिराम चौधरी, (अध्यक्ष: दंगीशरण गाउँपालिका):

सुकुम्वासी भूमिहीन लगाएत भूमि अधिकारवाट वञ्चितले जग्गाको अधिकार पाउनै पर्छ । हामीले स्थानीय तहको चुनावमा सुकुम्वासी, भूमिहीनलाई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा वितरण गर्ने बाचा गरेका छौं । पहिले भूमि सुधारको कुरा सुन्नै नचाहनेहरू अहिले बुझ्न थालेका छन् । भूमिसुधारको वहश चलेको छ । सुकुम्वासी भूमिहीनलाई वासको लागि जग्गा उपलब्ध गर्नेपर्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन हेर्दा ९ वटा थियो । अहिले भूमि नीति बनेको छ । भूमिको समस्या देशभरी नै छ । भूमिको समस्या एकै किसिमले समाधान गर्न सकिदैन । संघ र प्रदेशले सुकुम्वासी समस्या समाधान गर्न स्थानीय तहलाई नीति बनाएर पठायो भने ६ महिनामा दंगीशरण गाउँपालिकाका सुकुम्वासीको समस्या समाधान गर्नेछु ।

नरुलाल चौधरी, (मेयर: घोराही उपमहानगर पालिका):

गुठी मोहीको सन्दर्भमा के छ भने मोही एउटा छ जग्गा जोत्ने अर्को व्यक्ति छ । स्थानीय तह, प्रदेश र संघविच अधिकार एक अर्कासँग जोडिएको छ । स्थानीय तहलाई अधिकार दिइयो र नीति बन्यो भने सुकुम्वासी समस्या समाधान गर्न सकिन्छ । मेरो विचारमा जग्गा दिएर समस्या समाधान हुदैन । हामी घोराही उप-महानगरपालिका सुकुम्वासी र अव्यवस्थित वसोवासीको समस्या समाधान गर्नको लागि लगत लिने छौं । लगत लिनको लागि भूमि अधिकार मञ्चले पनि सहयोग गर्नुपर्छ । सानो-सानो टुक्रा जग्गा दिएर हुदैन । जग्गाको पूर्जा दिनु भनेको स्वामित्व दिनु मात्र हो । सुकुम्वासीहरूलाई व्यवस्थापन गर्नको लागि ठूलो अपरमेन्ट बनाएर आवासको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । खेती वा जग्गामा मात्र भर नपरेर अन्य शिप, रोजगारको व्यवस्था गर्नुपर्छ । व्यवसायिक खेतीलाई बढावा दिनु पर्छ । आर्थिक प्रगती गर्न थोरै जग्गाले हुदैन । अन्य व्यवसाय पनि अपनाउनु पर्छ । भूमि अधिकार मञ्चले पनि यतातिर ध्यान दिनु आवश्यक रहेको छ ।

निर्वाहमुखी खेतीले प्रगती हुदैन । सिंचाइको व्यवस्था हुन सकेको छैन, यता तिर जोड दिनुपर्छ । हामी नेपालीले योजना बनाएर अघि बढेकै छैनौं । शारीरिक मेहनत मात्र गर्न जानेका छौं । दिमागको काम गर्न सकेका छैनौं । शिप छैन । रातदिन जागीरको सपना मात्र देख्छौं । भविष्यको विश्लेषण गरौं । जग्गाले मात्र हुदैन हामी अन्य व्यवसाय, सीप तथा रोजगारको सिर्जना गरौं । तब मात्र देशको आर्थिक विकास हुन्छ ।

**अनुसूची १०: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
भोटेचौर, सल्यान, २२ साउन २०७४**

भूमि नीतिको मस्यौदामा स्थानीय तह र सरोकारवालाको सुझाव संकलन गर्ने उद्देश्यले भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र र राष्ट्रिय भूमिअधिकार मञ्च, नेपालको आयोजनामा २०७४ साउन २२ गते सल्यानको छत्रेश्वरी गाउँपालिका वडा नं. ६ भोटेचौरमा मस्यौदा भूमि नीति सम्बन्धी परामर्श कार्यक्रम भयो । कार्यक्रममा छत्रेश्वरी गाउँपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, कार्यकारी अधिकृत, वडा नं. २ र ६ का वडा अध्यक्ष, कृषि सेवा केन्द्र, जिल्ला भूमिअधिकार मञ्चका पदाधिकारी, सुकुम्वासी, गुठी जग्गा कमाउने किसान र साना किसानहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

कार्यक्रम बिहान ९:०० बजे शुरु भएको थियो । कार्यक्रममा सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रका अभियान अधिकृत सुभराज चौधरीले सहभागिहरूलाई स्वागत गर्दै कार्यक्रमको उद्देश्य र विषयबस्तु माथि प्रकाश पार्नु भएको थियो । स्थानीय तह छत्रेश्वरी गाउँपालिका अध्यक्ष शन्तोष के.सी., उपाध्यक्ष सीता के.सी., वडा नं. २ का वडा अध्यक्ष प्रेमबहादुर खड्का, वडा नं. ६ का वडा अध्यक्ष विनोद चुडामणी दसौं, छत्रेश्वरी गाउँपालिकाका कार्यकारी अधिकृत विनोद रोका, कृषि सेवा केन्द्रका प्रमुख भिमसेन बिकको परिचय सहित यथास्थानमा आसन ग्रहण गराईएको थियो । त्यसपछि सहभागिहरूले आ-आफ्नो परिचय दिनु भएको थियो । वित्त अधिकृत सुमित्रा थारुले कार्यक्रमको अनुमानित बजेट प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । कार्यक्रममा ३ वटा समुह विभाजन गरि भूमि नीति २०७४ मस्यौदा अध्ययन गरि सुझाव संकलन गरिएको थियो । ३ वटा समुहको सुझाव तपशिल बमोजिम रहेको छ ।

समुह नं. १

मिती : २०७४/४/२२   स्थान : छत्रेश्वरी गाउँपालिका वडा नं. ६ भोटेचौर
सहभागी संख्या १० (महिला : ४ र पुरुष : ६)

दफा वा उपदफा र शीर्षक	सुझावहरू
७.१.३ भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्वको अन्त्य गरिनेछ । दर्ता बाँकी जग्गाहरू भोग, तिरो र लगतको आधारमा दर्ता गरिनेछ ।	नेपाल सरकारले जग्गाको स्थलगत अनुगमन नगरी कार्यविधी बनाउने । नेपाल सरकारले सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले स्थलगत अनुगमन नगरी जान्नेमान्ने मान्छेको मात्र जग्गाको नाप नक्शा र लालपुर्जा दिएको । वर्षौंदेखि बसोवास गरेको र जोतभोग गरेको जमिन जोताहा किसानको नाममा नाप नक्शा गरि स्वामित्व दिनु पर्छ । वास्तविक जोतभोगको आधारमा जोताहा किसानको नाममा दर्ता गरिनु पर्छ ।
७.१.२ भू-स्वामित्व प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।	पुस्तौंदेखि जोतभोग गरेको जमिन भोगचलन गर्ने किसानहरूको हकमा अतिक्रमण नभन्ने ।
७.१.४ भू-अधिकार प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।	सवै भूमिहीन किसानमा सुचना र म्याद भित्रै दर्ता गर्ने सरल वातावरण मिलाउनु पर्ने ।

समुह नं. २

मिती : २०७४/४/२२

स्थान : छत्रेशवरी गाउँपालिका वडा नं. ६ भोटेचौर

सहभागि सख्या : १० (महिला : ४ र पुरुष : ६)

दफा वा उपदफा र शीर्षक	सुझावहरु
७.३.५ कृषियोग्य भूमिको गैरकृषि प्रयोग र कृषि भूमिलाई बाभो राख्ने प्रवृत्ति लाई निरुत्साहित गर्दै कृषि योग्य भूमिको समुचित उपयोग एवम् संरक्षण सुनिश्चित गरिनेछ ।	बुदा नं. १ माटो परिक्षण गरि हावा अन्य परिक्षण गरि सोही अनुसारको खेती गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
	बुदा नं. २ मनासिव कारणहरु बुदागत (१,२,३) खुलाउनु पर्ने । (क) १ वर्षमा चेतावनी दिने र उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने । (ख) नगरपालिका वा गाउँपालिकाले जफत गरिएको जग्गा कृषि उत्पादनमा नै उपयोग गर्ने ।
	बुदा नं. ३ पूर्वाधार विकास नभएको बस्तिको जग्गा सरकारले जफत गर्न नपाउने ।
७.३.६ वन लगायत अन्य प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण एवम् समुचित उपयोग गरिनेछ ।	बुदा नं. ४ कृषि वन भएको कृषि मात्र तोकिनु पर्दछ । यदि कृषि खेती हुन नसक्ने जग्गा वनमा उपयोग भएका उक्त वातावरणको जग्गा खेतीयोग्य जग्गा कृषिको उपयोगमा ल्याउनु पर्ने ।
७.३.७ स्वच्छ, सुन्दर एवम् व्यवस्थित तथा योजनाबद्ध बस्ती विकास र शहरीकरणलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।	बुदा नं. ५ सम्पूर्ण रैकर जग्गाको स्वामित्व सरकारले लिने र उपयुक्त कृषकलाई भाडा स्वरुप दिने र जनतालाई आधारभूत आवश्यकता सुलभ कर लिएर पुर्ति गर्ने ।
	हटाउनु पर्ने :
७.९.६ सरकारी जग्गा उपयुक्तताका आधारमा कृषि र उद्योग व्यवसाय संचालनका लागि लीजमा उपलब्ध गराउन सकिनेछ । यस अघि भोगाधिकारमा दिइएका जग्गालाई लीजमा परिणत गरिनेछ । लीजमा परिणत नहुने जग्गा लाई साविक बमोजिम नै सरकारी स्वामित्वमा ल्याइने छ ।	बुदा नं. ३ हटाउनु पर्ने र परम्परागत रुपमा भोग चलन गर्दै आएका सार्वजनिक, ऐलानी जग्गालाई निश्चित हदवन्दी कायम गरि सम्बन्धीत ब्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्नु पर्ने ।
७.९.७ सरकारी सार्वजनिक र गूठी जग्गाको प्राथमिकताका साथ संरक्षण गरिने छ । सम्बन्धित गूठी र गूठियारले गूठी जग्गा संरक्षण गर्नेछन । सम्बन्धित गूठी र गूठियारलाई गूठी जग्गा संरक्षण गर्न सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहले सहयोग गर्नुपर्नेछ ।	बुदा नं. ३ थप गर्नु पर्ने : गूठी व्यवस्थापन गर्ने तर गूठी जग्गा कमाउने किसानलाई नै स्वामित्व दिनुपर्ने ।

समुह नं. ३

मिती : २०७४/४/२२

स्थान : छत्रेशवरी गाउँपालिका वडा नं. ६ भोटेचौर

सहभागि सख्या १२ (महिला : ५ र पुरुष : ७)

दफा वा उपदफा र शीर्षक	सुझावहरु
<p>७.३.९ रणनीति तथा कार्यनीति बुदा नं. ३</p> <p>७.३.९ भौगोलिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, पर्यटकीय लगायत विशेष महत्वका क्षेत्र एवम् विश्वसम्पदा सूचीमा रहेका क्षेत्रहरुको संरक्षण गरिनेछ ।</p> <p>ताल तलैया, सरकारी, सार्वजनिक पोखरी जस्ता सीमसार क्षेत्रहरुको सीमा अतिक्रमण नहुने तथा गुणस्तरमा ह्रास नहुने गरी यसको प्राकृतिक उपयोग र पर्यटन प्रवर्धन कार्यमा वाहेक अन्य प्रयोजनमा उपयोग गर्न नपाइने व्यवस्था मिलाइनेछ ।</p>	<p>सार्वजनिक पोखरीमा स्थानीय गरिव बर्गको पहुच र माछा पालन गर्न सकिने व्यवस्था हुनु पर्छ ।</p>
<p>७.४ वैज्ञानिक भूमिकर र घरजग्गा मूल्यांकन प्रणाली स्थापना गर्ने तथा भूमि बजारलाई व्यवस्थित तुल्याउने उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायको नीति, रणनीति तथा कार्यनीति अवलम्बन गरिनेछ ।</p> <p>७.४.१ घरजग्गाको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापना गरी यसमा एकरूपता कायम गरिनेछ ।</p>	<p>१ नं बुदामा प्रष्ट हुने गरि व्याख्या गरिनु पर्दछ । जस्तै : सुचक के के हुने सडक छेउ गोरेटो वाटो... आदी</p>
<p>संस्थागत र कानूनी व्यवस्था गरी घरजग्गा मूल्याङ्कनमा एकरूपता कायम गरिनेछ । राज्यका सवै तहवाट हुने जग्गा रजिष्ट्रेशन विकास निर्माण लगायत कार्यहरुमा जग्गा अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्ति दिन वा भूमि बजारले जग्गाधनीहरुवाट जग्गा खरीदरप्राप्त गर्दा आधार मूल्य भन्दा घटी दिन नपाउने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।</p>	<p>२. नं. बुदामा क्षतिपूर्ति र जग्गाको मुल्य निर्धारण स्थानीय तहलाई अधिकार दिनु पर्दछ ।</p>
<p>७.४.२ उपयोग र मूल्याङ्कनको आधारमा घर जग्गाको न्यायोचित कर निर्धारण गरिनेछ ।</p>	<p>३ नं. बुदामा बहुतले भन्ने शब्दको ठाउँमा समुदायका मान्छेहरुले पनि बुझिने शब्द राखिनु पर्ने र स्पष्ट बनाउनु पर्छ ।</p>
<p>७.४.३ भूमि बजार मार्फत भूमिको कारोवार व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउने नीति लिइनेछ ।</p>	<p>१ र ३ नं. बुदामा Real Extate Exchange Board को ठाउँमा नेपाली भाषा प्रयोग गरिनु पर्छ ।</p>

७.५.३ जग्गा प्रशासनमा पारदर्शिता कायम गर्नुका साथै कर्मचारीलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाइनेछ ।	१ नं. बुढामा निर्धारित समयमा काम भएन भने क्षतिपूर्ति सहित सेवा पाउने कुरा नागरिक वडा पत्रमा उल्लेख गरिनु पर्छ ।
७.५.६ विद्यमान परम्परागत प्रविधिलाई आधुनिक प्रविधिद्वारा विस्थापित गरिनेछ । रणनीति तथा कार्यनीति	३ नं. बुढामा भौगोलिक सुचना पूर्वाधार NSDI प्रष्ट नेपालीमा हुनु पर्दछ ।
८. संस्थागत संरचना	२ नं. बुढा भूमि न्यायाधिकरण जिल्लाहरुमा पनि गठन गरिनु पर्दछ ।

भूमिको समस्याहरु. :

- गुठी जग्गा जोताहा मोही किसानको नाममा रैकर हुनु पर्दछ । (शिद्धभगवान नाथको गुठी जग्गा राना गाउँमा करिव ९५ परिवारले कमाउदै आएका छन् ।)
- सुकुम्वासी र भूमिहीनले जोतभोग र बसोवास गरेको आधारमा ऐलानी जग्गा दर्ता गरिनु पर्दछ । (भोटेचौरमा करिव १०० परिवार सुकुम्वासी र अब्यवस्थित बसोवासी रहेका छन् ।)
- दर्ताछुट जग्गा भोगको आधारमा दर्ता गरिनु पर्दछ ।
- २०५२ सालमा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले वितरण गरेको अस्थायी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जालाई तिरो तिर्ने ब्यवस्था गरिनु पर्दछ । (लाम्तीमा १०० परिवार अस्थायी पुर्जा पाएका घरधुरी रहेका छन् । तर सो अस्थायी पुर्जाको तिरो चलेको छैन ।)
- २०५८ सालमा नेकपा माओवादीको तत्कालिन समयको स्थानीय जनसरकारले रजिष्ट्रेशन पास गरेका जग्गाको कानूनी मान्यता प्राप्त नहुँदा नीति बनाई कानूनी मान्यता दिईनु पर्ने । जनसरकारले जग्गाको खरिद विक्री गरेको जग्गा मालपोत कार्यालयमा पास गरिने ब्यवस्था गरिनु पर्दछ । (छत्रेश्वरी गाउँपालिका वडा नं. १,२,३,४ भिम्पे, दमाचौरमा यस्तो समस्या रहेको छ ।)
- परम्परादेखि भोग चलनमा आएका ऐलानी जमिनहरु स्थलगत सर्जमिन गरि नाप नक्शा गरि सम्बन्धीत व्यक्तीलाई जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा वितरण गर्ने ।
- सामुदायिक वन र वनको छेउमा बसोवास गरेका किसान बिच समन्वय गराएर उक्त बस्तीलाई जोतभोगको आधारमा स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने ।
- वास्तविक जोताहा किसानलाई खेतीवाट नै जीविकोपार्जनका लागि आवश्यकता पुरा हुने गरि जग्गाको ब्यवस्था मिलाउने ।
- नाप नक्शा छुटेका जग्गालाई नाप नक्शा गरि सम्बन्धीत जोताहा किसानको नाममा दर्ता गरिनु पर्छ ।

कार्यक्रमको समापनमा भूमि नीति २०७४ र परामर्श कार्यक्रमवारे जिल्ला भूमि अधिकार मञ्च, सल्यानका अध्यक्ष रामबहादुर थापा, वडा नं. २ का वडा अध्यक्ष प्रेमबहादुर खड्का, वडा नं. ६ का वडा अध्यक्ष चुडामणी दसौंदा, छत्रेश्वरी गाउँपालिकाका कार्यकारी अधिकृत विनोद रोका र उपाध्यक्ष सीता के.सी.ले आआफ्ना धारणा पनि राख्नु भएको थियो । कार्यक्रमको समापन ११:३० मा भएको थियो ।

अनुसूची ११: प्रदेश तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू
पोखरा, कास्की, लेगेसी होटल मुस्ताङ्ग चोक (प्रदेश नं. ४)

उद्देश्य: प्रस्तावित भूमि नीति माथि सुझावका लागि स्थानिय र प्रादेशिक सरोकारवाला संग परामर्श गर्ने ।

मिति : २०७४ साउन २५ गते
सहभागि जिल्लाहरू : म्याग्दी, पर्वत, बाग्लुङ्ग, कास्की, तनहुँ, गोरखा ।
प्रमुख अतिथि : पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका मेयर, दान बहादुर जि.सी.
अतिथि : वार्ड नं. ९ अध्यक्ष रामराज लामिछाने ने.का.
अतिथि : वडा नं. १० राज कुमार गुरुङ्ग ने.का.
अतिथि : वडा नं. १७ तिर्थ राज अधिकारी एमाले
अतिथि : वडा नं. १८ रन बहादुर थापा एमाले
सरकारी निकायहरू : मालपोत अधिकृत चिरन्जीवि साप्कोटा, नापी प्रमुख सञ्जय छत्कुली
भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयका उपसचिव श्री गोपाल गिरी, UN-Habitat का कार्यक्रम व्यवस्थापक राजाराम छत्कुली, सृष्टि श्रेष्ठ, गैरसरकारी संस्था प्रतिनिधिहरू जगत बस्नेत (सिएसआसि), CWES सिद्धार्थ युवा क्लब, जनसरोकार मञ्च, पुर्व सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग, पत्रकार तथा सञ्चारकर्मीहरू

सहभागिबाट आएका सुझावहरू

सुधा गौतम (महिला अधिकार मञ्च) : घरको सम्पति सबै परिवारको स्वामित्वमा लालपुर्जा बनाउनु पर्ने ।

शुसिला घलान (गोरखा) : जग्गाको बैंक बनाउनु पर्छ । खेति नगर्नेले बैंकमा जग्गा जम्मा गर्ने त्यो वापत पैसा लिने । खेति गर्न चाहने व्यक्तिले यो जग्गा लिने । श्रीमतिको नामको जग्गाले पुरुषहरू पनि सुकुम्बासी भएका छन् त्यो नीतिलाई अन्त्य गर्नुपर्छ । संयुक्त पुर्जा बनाउने ।

दुर्गा पहाडी र मैत कुमारी गरुङ्ग : सुकुम्बासीको बस्तिलाई व्यवस्थित बनाउनु पर्छ । जसलाई भोट दिइयो उसले गम्भिर पुर्वक लिनुपर्छ ।

हेमराज अधिकारी (सिद्धार्थ क्लब) : यो नीति बनेपछि त्यहि काम गर्ने अर्धिया जग्गा पनि खोस्ने हो कि ? खेती गर्नेलाई मलविउको व्यवस्था गरिनुपर्ने । भाडामा गर्दै आएको जग्गामा खोसिने, डर छ त्यसमा पनि एउटा समिति गठन गर्ने । जग्गा बाँधो राख्नेको कडा नीति बन्न जरुरी छ । बसपार्कमा रहेका सुकुम्बासीलाई सुरक्षित ठाउँमा व्यवस्थित गर्नुपर्छ ।

निशा वि.क. : अहिले राज्यले मध्य पहाडी राजमार्ग अर्न्तरगत रहेको सडक विस्तार गर्ने कुरा आएको छ । हामी पर्वत जिल्ला कुस्मा नगरपालिका वडा नं. १ माल्दुङ्गामा सार्वजनिक जग्गामा बसोवास गर्दै आएका हौ । सोहि ठाउँबाट ज्याला मजदुरी गर्दै आएका छौ । सरकारको सडक विस्तार गर्दा हाम्रो सुकुम्बासीको बस्ती पुरिने र घर फालिने अवस्था सिर्जना हुने भएकोले हामीलाई सुरक्षित बास वा व्यवस्थाको बारेमा यो नीतिमा समावेश गरीनु पर्‍यो ।

सहभागिबाट आएका सुझावहरू

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
	आफ्नो घरबास तथा खेति योग्य जमिन हुँदा पनि अरु दर्ता नभएको जग्गामा बाजेहरूको पालामा तिरो तिरेको छ भनि कब्जा गरेको गर्ने कार्यमा विशेष छन विन गर्नुपर्ने
	अधिया गर्ने कृषकलाई विशेष मल विउको व्यवस्था गरी जग्गाको भाडा स्वरुप अन्य वा पैसा सरकारलाई बुझाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने
	घर तथा जग्गा भाडामा लिई व्यवसाय गर्ने व्यवसायिलाई उचित मुल्य -भाडा) सरकारले लिई निश्चित रकम घर, जग्गालाई दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
	बास्तविक सुकुम्बासी पहिचान गरी जग्गा, लालपुर्जा उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
	सुकुम्बासी हैन,घर छ जमिन छैन उनिहरु सधै ज्याला मजदुरी खेतला गरेर खानुपर्छ काम गर्न सम्म खाने काम नहुदा वा काम गर्न नसक्दा उनीहरुको चुलामा आगो बल्दैन उनिहरुको लागि पनि उचित नीति बनाउनु पर्दछ ।
	बाँझा रहेको जग्गा बास्तविक किसानले उपभोग गर्न पाउनुपर्छ ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
भूमिहिनहरूलाई बासको व्यवस्था गर्ने	व्यवस्थित बसोवास गर्ने पहिलो प्रकृया कसरी , कहाँ कस्ले र कहिले सुरु गर्ने योजना निर्धारण हुनुपर्नो ।
	बाँझो जग्गालाई हटाउन जग्गावाला अथवा स्थानिय व्यक्तिहरु खेती गर्नेहरूलाई खेति सीप दिनुपर्नो , मल,विउ,बजार व्यवस्थापन हुनुपर्नो ।
	उद्योग योग्य जग्गामा उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न सम्बन्धित व्यक्तिको आवश्यकता हेरि उद्योग संचालनको लागि सहयोग गर्नुपर्दछ ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
	१) राष्ट्रिय भूमिको अधिकार लिना दिनाको लागि भूमि हिन र सुकुम्बासीको निर्भर लिना दिनाको लागि जिल्लामा कार्यलयको आवश्यकता देखिन्छ ।
	२) राष्ट्रिय भूमिको लागि स्थानिय निकायलाई नेपाल सरकारले केन्द्र बाट निर्माण गरिएमा राम्रो हुने थियो ।
	३) राष्ट्रिय भूमि अधिकारको लागि सुकुम्बासी र भूमि हिनको लागि सुझाव र सल्लाह लिन गाउँ टोलमा गई लिएमा राम्रो सुझाव सल्लाह आउने थियो ।
	४) सुकुम्बासी र भूमि हिनको लागि सुझाव र सल्लाह लिनको लागि सामाजिक परिचालनको आवश्यकता ठूलो आवश्यकता देखिएको जानकारी गराउछु ।

अनुसुची १२: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुझावहरू

कुस्मा, पर्वत

मिति : २०७४/०४/२३

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुझावहरू
४ समस्या र चुनौतिहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● खेतीपातीको काम गर्ने किसान संग पर्याप्त जग्गा नहुनु । ● खेती योग्य जमिनमा जग्गा दलालीले प्लटिङ्ग गरि वस्ती बसाल्नु । ● बन्य जन्तुको अतिक्रमण बढ्दो नियन्त्रणमा सरकारले गम्भीरता नदेखाउनु । ● अहिले पनि जग्गा जमिन्दारको कब्जामा रहनु ।

	<ul style="list-style-type: none"> ● भूमि दलालहरुले आफ्नो मनखुसी जग्गाको मुल्य निर्धारण गर्नु ।
५ नीतिको आवश्यकता	<ul style="list-style-type: none"> ● भू-माफियाहरुलाई निरुत्साहित गराउन किसानको पहुँचमा जग्गाको सहि रूपमा वितरण गर्न ।
७.१.३.	<ul style="list-style-type: none"> ● ७. दलितको व्यवस्था के गर्ने मोही छनूकि छैनन । मोहीयानी हकदाविहरु सहज बनाउनु पर्छ कुत बुझाएको भरपाई र सम्भौता जस्ता कुराको सट्टा भनि व्यवस्था हुनुपर्ने ।
७.३.७	<ul style="list-style-type: none"> ● ४ स्थानन्तरण गरिनेछ । सुरक्षित स्थानको व्यवस्थापन स्थानिय निकायले गर्न पर्ने छ ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
७.४.३	३ जग्गाको मुल्य समेत निर्धारण गरि उपलब्ध गराउने स्थानिय तहले
७.५.३	३ छिटोछरितो सेवा प्रदान गरिने छ ३ मा स्थानिय निकायमा गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ४ सोदी बमोजिम भौतिक संस्था निर्माण गरिनेछ
७.५.७ थप्ने पर्ने दफा ३.	३ सेवा ग्रहीहरुको गुनासो सुन्ने छुट्टै कक्षको व्यवस्था मिलाईनेछ । किसानलाई पेन्सन दिने र संविधानले व्यवस्था गरेको भूमिहिन सुकुम्बासी दलितलाई एक पटकलाई जग्गा उपलब्ध गराउने कुरा यस नीतिमा उल्लेख गरिएको छैन
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
७.१.३ ४.३ ७.१.९.२	गुठी अधिनस्थ जग्गामा कानुन बमोजिम मोही कायम गरी व्यवस्था गरिने भनियो । समुदायले उपयोग गर्दै आएको सामुदायिक जग्गाको व्यवस्थापन संरक्षण गरिने छ भनियो (यी दुई बुदाँ) बाभियो, स्पष्ट हुनुपर्यो ।
७.१.३.४	भूमि सम्बन्धी ऐन २०२१ को चौथो संसोधन (२०५३) भन्दा अगाडीको लाई प्रकृत्यामा लाने भनियो तर अहिले पनि मोही हुन तिनको बारेमा स्थानिय तहमा आभिलेख राख्नु पर्ने हुन्छ । मोहीयानी हक दावीलाई सहज बनाउनु पर्छ ।
७.१.५	सार्वजनिक प्रयोजनको लागि मुनि वा माथिको स्थान कानुन बमोजिम उपयोग गर्न सक्ने कानुन के छ । खुलाउनु पर्छ ।
	संविधानमा व्यवस्थापन भएको दलितलाई एक पटकलाई जग्गा दिने भनेको छ तर यो नीति बोल्दैन, किसानलाई पेन्सन दिने कुरामा पनि यो नीति बोल्दैन ।

अनुसुची १३: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुभाबहरु
वेनी नगरपालिका वडा नं. १ रत्नेचौर
मिति : २०७४/०४/२१

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
७.१.१ भू- सम्बन्ध प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिने छ ।	अतिक्रमण , अनधिकृत भोग चलन निषेध गरिने छ । मस्यौदामा भएता पनि कहिल्यै निषेध भएन (राजनीतिक दलका नारा,सरकारको नीति केहि फरक छैन । दलित समुदाय नै बढी भूमिहिन छै । सरकारले पत्यक्ष देखिने काम कहिन्यै गरेन ।
७.१.२.५ भू-सम्बन्धी ।	लेखपढी व्यवसायीहरुको दर रेट के छ ? किन जनताहरु लुटीन्छन । सबैभन्दा धेरै घुसखोरी,अख्तियारले नसमात्ने प्रविधि केहो ? कसरी भू-स्वामित्व सुरक्षा हुन्छ । खुलेन विधि के हो ?
७.३.६.२	वनक्षेत्र नाप नक्शामा उल्लेख छ । तर वनको बोटविरुवा, रुख छैनन् । अनुगमन पैसामा गरिन्छ । आवश्यकतामा हुदैन । भूमिहिन वन छेउमा नबसेको भए वन जोगीने थिएन । आफ्नो सम्पति आफै संरक्षण गर्ने नीति बनाईनु पर्दछ ।

७.५.४.१	स्थानिय तहमा कर्मचारी छैन, कार्यलयहरु छैनन , स्थानिय जनप्रतिनीधिको उपरमा वसेर काम गर्न कर्मचारी इच्छुक छैनन । कर्मशः भनेको कहिले हो सेवाग्राही कर्मचारी जनप्रतिधि, काम कर्तव्य खुलाउनु पत्यो ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
	घरमा सहुलियत दिन सकिने छ भन्ने दिइनेछ हुनु पर्ने भूमि नीतिमा स्थानिय स्वातन्त्र शासन दफाहरु छोडीएको छ । आयोग गठन हुने काम छन् ।

अनुसुची १४: समुदाय तहमा भूमि नीति माथि छलफल र परामर्शबाट आएका सुभाबहरु
लेखनाथ १०, पोखरा, कास्की

दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
नीति ७.२.३ को १	जुन भूमिहिन र सरकारी जग्गामा बस्दै आएका परिवार जसरी बसोवास प्रयोगको लागि उपयोगको निस्सा उपलब्ध गरिने भने..... को उपभोगकर्ता आफू कतै गएमा अधिकार बाट हटाइ सरकारको स्वामित्वमा जाने भन्ने कुरामा जुन नागरीक केहि समयको लागि विदेश जानु परेमा फेरी फर्केर आउदा उसको स्वामित्वमा पाउने किन पाउने यसको समयको सिमा हुन्छ प्रष्ट पारिदिनु होला ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
	रैकर तथा सार्वजनिक जग्गा नाम जाप कार्य २०३९ सालमा भयो, आज ३५ वर्ष सम्मको विचमा सिमाङ्कन वा नामी आएको छैन अब कहिले नापी आउँछ । कति वर्षको अन्तरालमा आउने भूमि नीति बनेको छ । प्रष्ट हुनु पत्यो ।
	इस कार्यले भूमिहिन, भूमिपति, सार्वजनिक तथा सरकारी जग्गाको विवरण आई भूमि व्यवस्थापनमा सहयोग मिल्ने थियो ।
दफा वा उपदफा र शिर्षक	सुभाबहरु
थपगर्नु पर्ने	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जस्तै भूमि बैंकको व्यवस्थापन गरी अक्त बैंकमा जग्गावालाको एवम विवरण दर्ता गर्ने खेति गर्न नसक्ने वा उपयोग गर्न नसक्ने जग्गालाई सरकारले निश्चित रकम दिने उक्त रकम दिएको जग्गा खेति गर्ने वा व्यवसायी गर्ने व्यक्तिलाई प्रमाण सहित उपयोग गर्ने नीति ल्याउनु आवश्यक छ ।
	वनसंग सम्बन्धित समस्या धेरै आएको छ । यसको लागि व्यवस्था गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

परामर्शका भलकहरु:

कन्चनपुरको भिमदत्त नगरपालिकामा सम्पन्न भूमि नीति परामर्शका केहि भलकहरु

शुक्लाफाँटा, कन्चापुरका सहभागीहरु

परामर्शका भलकहरु: सुर्खेत

चैनपुर, संखुवासभा

परामर्शका सहभागीहरु, इटहरी उपमहानगरपालिकाका मेयर तथा उपमेयर सहित इटहरी, सुनसरी

परामर्शका भलकहरु: लालगढ, धनुषा

परामर्शका भलकहरु: बर्दिबास

सल्यानको छत्रेश्वरी गाउँपालिकामा सम्पन्न भूमि नीति परामर्शका भलकहरु

भूमि नीति परामर्शमा घोराहीका सहभागीहरु

